

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

**«МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2021:
Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні:
глобальний, національний та регіональний аспекти»**

XXIV Всеукраїнська науково-практична конференція

ТЕЗИ

Право

Миколаїв, 8–12 листопада 2021 року

Миколаїв – 2021

Могілянські читання – 2021 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти : XXIV Всеукр. наук.-практ. конф. : тези доп. Право, Миколаїв, 8–12 листоп. 2021 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 52 с.

Секція: ПРАВО

Підсекція: ГАЛУЗЕВІ ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 349.24

Валецька О. В.,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

НАДОМНА РОБОТА: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

До змін, які були внесені до КЗпП 04 лютого 2021 року, трудове законодавство передбачало лише один тип дистанційної зайнятості, передбачений ч. 9 ст. 179 КЗпП – надомну працю. Слід зазначити, що Кодекс законів про працю України не містив поняття «виконання роботи вдома» і не визначав порядку та вимог щодо укладення з найманими працівниками договорів на виконання роботи вдома. Єдиним нормативно-правовим актом, що регулював дані відносини було Положення «Про умови праці надомників», затверджене Постановою Державного комітету СРСР з праці і соціальних питань від 29.09.1981 року. Зазвичай договори про надомну працю між власником і найманим працівником укладалися за умови, що виконання цієї роботи були зумовлені певними обставинами (особи з інвалідністю, працівник, що має дитину з інвалідністю, матері, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною).

Рекомендація щодо надомної роботи № 184, що є роз'ясненням до тексту Женевської конвенції МОП 20 червня 1996 р. «Про надомну працю», передбачає визначення терміна «надомна робота» та означає роботу, яку особа, що іменується надомником, виконує за місцем її проживання або в інших приміщеннях за її вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; за винагороду; з метою виробництва товарів або послуг, згідно зі вказівками роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали або інші використовувані ресурси, якщо лише ця особа не має у своєму розпорядженні такої міри автономії та економічної незалежності, яка

необхідна для того, щоб вважати її незалежним працівником відповідно до національного законодавства чи судових рішень.

Проте такий вид зайнятості, як робота в надомних умовах, не тотожна дистанційної зайнятості. М. І. Іншин вказує, що сутність дистанційної зайнятості працівників полягає у тому, що всі умови, необхідні для якісного виконання особою своїх трудових обов'язків створені поза межами офісу, що не прив'язує працівника до обов'язкового відвідування офісу. Ці умови можуть бути створені вдома або в іншому місці.

Така форма роботи веде до мінімізації витрат роботодавця, у тому числі на офісні приміщення, на організацію робочого місця, проходження різних медоглядів, курсового навчання, забезпечення такого соціального пакета, який передбачений в трудовому законодавстві працівникові. При цьому роботодавець отримує більш ефективного співробітника, доступність технологій, дешевизну телекомунікаційної техніки (електронна пошта, дистрибутивний канал для ділової інформації). Із вищезазначеного випливає таке: важливою ознакою дистанційної зайнятості є виконання трудової функції поза межами підприємства, офісом, стаціонарним робочим місцем, що не означає виключне виконання роботи на дому.

Відповідно до чинного законодавства «Надомна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, що характеризуються наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими чи робочими приміщеннями власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу» (ст. 60-1). Типова форма трудового договору про надомну роботу затверджена наказом Міністерства розвитку, економіки, торгівлі та сільського господарства 05.05.2021 р. № 913-21. Якщо запроваджується надомна робота, то робоче місце працівника є фіксованим та не може бути змінено працівником без погодження з роботодавцем відповідно до способу, який визначено у трудовому договорі (ч. 3 ст. 60-1). Якщо роботодавець відмовляє працівнику, відмову необхідно обґрунтувати.

Працівник у разі неможливості виконання роботи на фіксованому робочому місці з незалежних від нього причин має право змінити робоче місце, за умови повідомлення роботодавця не менше ніж за три

робочі дні до такої зміни у спосіб, визначений трудовим договором про надомну роботу. У такому разі норми частини третьої цієї статті не застосовуються.

Під час виконання роботи за трудовим договором про надомну роботу на працівників поширюється загальний режим роботи підприємства, установи, організації, якщо інше не передбачено трудовим договором. Виконання надомної роботи не тягне за собою змін у нормуванні, оплаті праці та не впливає на обсяг трудових прав працівників.

Забезпечення засобами виробництва, матеріалами та інструментами, необхідними для виконання працівником надомної роботи, покладається на роботодавця, якщо інше не передбачено трудовим договором.

На час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та / або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру надомна робота може запроваджуватися наказом (розпорядженням) роботодавця без обов'язкового укладення трудового договору про надомну роботу в письмовій формі. З таким наказом (розпорядженням) працівник ознайомлюється протягом двох днів з дня його прийняття, але до запровадження надомної роботи. Роботодавець самостійно вирішує, в який спосіб доручати працівникові роботу і контролювати її виконання, та забезпечує достовірний облік виконаної роботи.

Надомна робота може бути запроваджена виключно для осіб, які мають практичні навички виконання певних робіт або можуть бути навчені таким навичкам.

Вагітні жінки, працівники, які мають дитину віком до трьох років або здійснюють догляд за дитиною відповідно до медичного висновку до досягнення нею шестирічного віку, працівники, які мають двох або більше дітей віком до 15 років або дитину з інвалідністю, батьки особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, а також особи, які взяли під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, можуть працювати на умовах надомної роботи, якщо це можливо, зважаючи на виконувану роботу, та роботодавець має для цього відповідні ресурси та засоби.

Канлій О. В.,
канд. юрид. наук, доцент (б. в. з.) кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

СТАН МЕДІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОНЛАЙН-МЕДІА В УКРАЇНІ

Актуальність теми полягає в тому, що наявна на сьогодні ситуація у сфері медіа потребує ухвалення відповідного закону, який врегулював би діяльність онлайн-медіа та вивів цю сферу на один рівень з іншими медіа. На сучасному етапі розвитку нашої держави ми маємо вирішувати питання, які надходять, а не відкладати на потім те, що може працювати і розвиватися зараз. Досить велика значущість даного питання в сучасних умовах державного розвитку зумовлює актуальність дослідження змісту й особливостей онлайн-медіа в Україні.

На сучасному етапі розвитку України як демократичної та правової держави ми не можемо не говорити про рівність усіх сфер роботи, що є в Україні. На відміну від традиційних видань, правовий статус онлайн-медіа в нашій країні залишається невизначеним. Медіа, які не мають законодавства не можуть вільно розвиватися, бо не мають відповідного статусу і закону, який міг би врегулював їхню діяльність.

У сучасному світі, де інтенсивно розвиваються інформаційні канали медіапростір має великий вплив на суспільство. Він трансформує людську свідомість, спрямовуючи дію на специфічні прояви національних особливостей, культур, мов тощо. Україні того законодавчого врегулювання роботи медіа, який є у інших країнах. Ми маємо Закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та ін., але не має того, який врегулював би повністю всі види медіа, а особливо онлайн-медіа, які зараз є одними з найвпливовіших у суспільстві.

Протягом останніх років було напрацьовано декілька проектів нормативно-правових актів щодо впорядкування правовідносин у цій сфері, проте ці проекти так і не набули чинності. Спочатку, проект Закону України «Про медіа», який поданий народними депутатами України та зареєстрований під № 2693 від 27.12.2019 р. та розглядався протягом 2 сесії ВРУ IX скликання. Слід зазначити, що на пленарному засіданні ВРУ яке відбулось 19 травня 2020 р. цей законопроект було передано на повторне перше читання з допра-

цюванням. Пізніше, а саме 2 липня 2020 р. було зареєстровано новий проєкт Закону України «Про медіа» під № 2693-д, який зараз знаходиться на розгляді та 07.09.21 р. включений до порядку денного третьої сесії ВРУ IX скликання.

«Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання наблизити медійне законодавство до ключового стандарту – Директиви про аудіовізуальні медіапослуги протягом 2 років після набуття чинності Угоди. Тобто цей процес мав закінчитися до 1 вересня 2019 року, і тому є вже певні відставання. Також ухвалення нового закону про медіа є одним із зобов'язань України перед Радою Європи ще починаючи з 2005 року, коли Парламентська асамблея Ради Європи закликала Україну забезпечити, щоб нова версія закону про телебачення і радіомовлення відповідала стандартам Ради Європи», – підкреслила Олена Литвиненко, заступниці голови Офісу Ради Європи в Україні.

Проєктом закону пропонується таке визначення: «Онлайн-медіа – це медіа, що регулярно поширює інформацію у текстовій, аудіо, візуальній чи іншій формі у електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному вебсайті або власній сторінці на платформі спільного доступу до інформації, крім медіа, які віднесені цим Законом до аудіовізуальних медіа.

З аналізу законопроекту зрозуміло, що законодавець пропонує вживати термін онлайн-медіа як медіа, що поширює інформацію у текстовій, аудіо, візуальній чи іншій формі у електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет, у тому числі з використанням програмного забезпечення та пристроїв для інтерактивних масових комунікацій, крім аудіовізуальних медіа.

Першочергово варто звернути увагу на інтернет-телебачення. Перша типологічна ознака таких сайтів – це рівень відвідуваності, що завжди є високим. Це диктує параметри ставлення до написання та виробництва контенту, інформаційної підтримки. До передач пишуться короткі рекламні анонси. А авторські передачі мають власний розділ, а найтиповіші мінісайт. Практично всі сайти розподілені рубрично, де знайти можна практично все: від аносів до відомостей про штатних журналістів. Вебсайти телекомпаній походять шлях становлення до самостійних інтернет-порталів. Нині сайти, чати, форуми забезпечують спілкування користувачів у режимі реального часу. Тут фактично подано підбірку новин, що містить не невеликий обсяг інформації, яка може і не входити в перелік теленовин каналу.

Другим важливим ЗМІ є інтернет-радіо. Саме цей вид ЗМІ ґрунтується на нетекстовій формі комунікації, а саме аудіальній комунікації, яка спроможна викликати враження та збуджувати увагу слухача. Центральною проблемою інтеракції радіо в мережу стала передача змісту повідомлень. На думку сучасних фахівців, «шлях передачі аудіоінформації через гіпертекст можна назвати радше створенням інтернет-бюлетеня радіостанції, ніж способом інтеракції радіо в Інтернет. Абсолютна більшість сайтів українських радіостанцій надають можливість слухати їхні передачі в режимі RealAudio».

Третім, але не останнім ЗМІ за параметром важливості є інтернет-преса. Основна перевага – широкодоступність. Мережеву версію практично будь якої газети можна знайти там. Це про стимулювало створення великої кількості інтернет-видань. Але одна з основних проблем ґрунтується на тому, що інтернет-версія видання – це заміна паперового носія була принципово необхідна у ХХІ столітті на електронний. Створення сайту, безперспективний шлях лише тоді, коли самі медівники не простимульовані у розвитку ЗМІ та процесу комунікації. Варто зазначити, що саме український сектор мережі є прикладом інтернет-аналогів. Але разом із тим не варто списувати з рахунків паперові газети, які досить стабільні на ринку медіа.

Суміжними рисами, але не повністю спільними можна назвати такі: перевага аналітичних доводів; наявність художньо-публіцистичних жанрів у новинній інформації; системна періодичність.

Отже, онлайн-медіа мають досить високий рівень розвитку у наш час. Але не має того законодавства, яке може врегулювати їхню діяльність. Воно швидко замінює роботу ЗМІ, які були створені раніше, бо зараз можна дуже легко знайти будь-яку інформацію, що міститься в журналах, газетах чи книжках. Також, можна дуже швидко прослухати аудіо, бо все це є доступним цілодобово. Онлайн-медіа – це наше майбутнє, бо за допомогою нього можна навчатись та розвиватись тим, хто не має можливості зробити це. Дуже багато відео та статей, які можуть допомогти у вивченні будь-якого предмету. Термін «онлайн-медіа» – це медіа, що поширює інформацію у будь-якій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет.

Відсутність спеціального нормативного акту, який би визначав правовий статус інтернет-ЗМІ, порядок їх створення та засади діяльності призводить до низки проблем у сфері забезпечення громадян інформацією та створенні необхідних умов для розвитку самих видань. Зокрема: непоширення на журналістів інтернет-видань положень законодавства щодо традиційних ЗМІ; відсутність

можливості забезпечення для інтернет-журналістів прав і гарантій, пов'язаних із професійною діяльністю; можливість появи в середовищі таких ЗМІ видань, що своєю діяльністю дестабілюють роботу всього інтернет-середовища.

Отже, оскільки законодавство для регулювання сфери всесвітньої мережі відсутнє, то це створює нерівні можливості на медіаринку котрий покликаний оновити українське медійне законодавство відповідно до вимог часу та європейських стандартів.

УДК 343.162:343.132 (479.22) (043.2)

Кобак М. В.,

начальник відділу Миколаївського окружного адміністративного суду,
канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

ДОСВІД КИРГИЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ

Цікавими для дослідження, на наш погляд, є положення кримінального процесуального законодавства Киргизької Республіки, що стосуються повноважень слідчих суддів.

Так, відповідно до ч. 41 ст. 5 Кримінально-процесуального кодексу Киргизької Республіки (далі – КПК Киргизької Республіки) слідчий суддя – це суддя, який застосовує заходи, що обмежують права і свободи підозрюваного, обвинуваченого, який здійснює судовий контроль за законністю процесуальних дій і рішень уповноваженої посадової особи органу дізнання, слідчого, керівника слідчого підрозділу, прокурора.

Відповідно до ст. 31 КПК Киргизької Республіки слідчий суддя під час досудового провадження має право приймати рішення: 1) про законність та обґрунтованість затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину і (або) проступку; 2) про застосування запобіжного заходу; 3) про продовження термінів запобіжних заходів; 4) про направлення підозрюваного, обвинуваченого, що не знаходиться під вартою, в медичний або психіатричний стаціонар для проведення відповідних експертиз; 5) про накладення арешту або зняття арешту на майно, включаючи грошові кошти фізичних і юридичних осіб, що

знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні в банках і інших кредитних організаціях, на цінні папери і їхні сертифікати; 6) про тимчасове відсторонення обвинуваченого від посади; 7) про проведення ексгумації при відсутності згоди близьких родичів, чоловіка (дружини) покійного; 8) про проведення огляду житла, а також інших об'єктів, що перебувають у власності чи іншому праві проживаючих у ньому осіб, при відсутності їх згоди; 9) про проведення виїмки та (або) обшуку; 10) про проведення особистого обшуку, за винятком випадків, передбачених статтею 100 КПК Киргизької Республіки; 11) про проведення спеціальних слідчих дій, передбачених КПК Киргизької Республіки.

У рамках здійснення судового контролю слідчий суддя розглядає скарги учасників кримінального судочинства на дії (бездіяльність) і рішення уповноваженої посадової особи органу дізнання, слідчого, прокурора.

Також до повноважень слідчого судді відповідно до КПК Киргизької Республіки належать: 1) депонування в ході досудового провадження показань осіб, явка яких під час судового розгляду з поважних причин неможлива, або з метою виключення психотравмуючого впливу на них при допиті в судовому засіданні при розгляді справи по суті; 2) вирішення питання про звернення в доход держави застави у випадках, якщо обвинувачений допустив одне з порушень, передбачених частиною 5 статті 114 КПК Киргизької Республіки; 3) прийняття рішення про застосування заходів щодо забезпечення безпеки щодо свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства; 4) затвердження процесуальної угоди про співпрацю.

Порівнюючи кримінальне процесуальне законодавство України та Киргизької Республіки та слід зауважити, що:

1) кримінальне процесуальне законодавство Киргизької Республіки в частині інституту судового контролю та реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею є досить однорідним із кримінальним процесуальним законодавством України;

2) проведення ексгумації при відсутності згоди близьких родичів, чоловіка (дружини) покійного та затвердження процесуальної угоди про співпрацю відповідно до КПК Киргизької Республіки належить до компетенції слідчого судді;

3) досить позитивним моментом кримінального процесуального законодавства Киргизької Республіки є нормативна передбаченість повноваження слідчого судді щодо перевірки законності та обґрунтованості затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину і (або) проступку.

На нашу думку, зазначену норму слід передбачити у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) з метою реалізації затриманим права на перевірку обґрунтованості його затримання відповідно до ст. 208 «Затримання уповноваженою службовою особою» КПК України.

На сьогоднішній день таке право підозрюваного передбачено ч. 4 ст. 208 КПК України, але механізму його реалізації на стадії досудового розслідування не врегульовано, оскільки відповідно до ст. 303 «Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження» КПК України затримання не підлягає оскарженню до слідчого судді. А тому більшість слідчих суддів, до яких звертаються підозрювані та / або їх захисники відмовляють у відкритті провадження з посиланням на ст. 303 КПК України.

У зв'язку із чим сторона захисту вимушена звертатися до слідчого судді в порядку ст. 206 «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини» КПК України. Однак, і в такому випадку, як правило, їх скарга залишається без задоволення.

УДК 342.56

Кириченко О. А.,

д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри права
Міжнародного класичного університету
імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв,

Ткач Ю. Д.,

канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри цивільного
та кримінального права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

НЕОБХІДНІСТЬ ДОКОРІННОГО РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА КРАЇНИ, ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ТА СИСТЕМИ ІНШИХ АНТИДЕЛІКТНИХ ОРГАНІВ

Необхідність докорінного реформування інституту президента країни, органів прокуратури та системи інших антиделіктних органів О. А. Кириченко обґрунтовує у низці монографічних досліджень і може бути представлена зараз таким чином.

Фактично у силу вимог ч. 2 ст. 3, ч. 6 ст. 55 і ч. 2 ст. 102 Конституції України українська держава є власне президентською республікою. Адже тільки Президент української держави і ніякий інший суб'єкт владних повноважень в кінцевому підсумку відповідає за неухильне дотримання Основного закону та інших правових актів і правового статусу всіх співвітчизників.

Для цього ч. 6 ст. 55 Конституції України і надає Президенту України в розпорядження будь-які заходи прямо незаборонені законом, а вимоги ч. 2 ст. 3 і ч. 2 ст. 102 Конституції України покладають на даного суб'єкта владних повноважень прямо такі обов'язок з тим, щоб він негайно припиняв незаконні діяння та / чи скасовувати нелегітимні рішення та / або правові акти суб'єктів владних повноважень, і навіть остаточні, але незаконні, судові рішення¹.

При цьому слід мати на увазі, що відсутні строки давності для застосування Президентом української держави на виконання названих вимог ч. 2 ст. 3, ч. 6 ст. 55 і ч. 2 ст. 102 Конституції України власне вказаних засобів забезпечення неухильного дотримання на території нашої країни будь-яких правових актів та правового статусу всіх співвітчизників. Строки давності існують із певними винятками лише для застосування заходів карально-виховної юридичної відповідальності.

Вказані цілі також ніяк не можна досягти без реального докорінного перетворення повноважень органів прокуратури в Праву руку Президента держави із поверненням та оновленням власне у Конституційному кодексі України (а рівно поновити чи передбачити в Основному законі будь-якої іншої держави світу) природної функції прокуратури по здійсненню нагляду за точним, одноманітним і неухильним дотриманням законів та інших правових актів з боку будь-яких соціосуб'єктів, а як наслідок, й за найбільш ефективним, раціональним та якісним виконанням суб'єктами владних повноважень базисного конституційного обов'язку держави із пізнання, визнання, забезпечення і неухильного дотримання правового статусу всіх співвітчизників, попередження порушення даного правового статусу і в разі порушення – за максимально повним його відновленням.

У такому разі **інститут президента держави та органи прокуратури** мають набути статус **наглядової гіпергілки державної влади за здійсненням вказаного нагляду за точним, одноманітним і неухильним дотриманням законів та інших правових актів з боку**

¹ Власне дані обставини і виключають Президента української держави із переліку державних органів, які зобов'язані на підставі вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

представників всіх інших гілок державної влади (правотворчої, антиделіктної, правозастосовчої) та всіх інших суб'єктів владних повноважень та всіх інших соціосуб'єктів, а як наслідок, й за найбільш ефективним, раціональним та якісним виконанням суб'єктами владних повноважень базисного конституційного обов'язку держави із пізнання, визнання, забезпечення і неухильного дотримання правового статусу всіх співвітчизників, оперативного попередження порушення їх правового статусу і за максимально повним його відновленням.

Вказаний, з одного боку, інноваційний, а з іншого боку, природний державний статус інституту президента держави та органів прокуратури повною мірою узгоджується із вимогами п. 57 розд. IV Доповіді Венеціанської Комісії «Верховенство права», згідно із якими, «понад те, має існувати установа чи організація – як певний обвинувач, яка до певної міри має бути теж незалежною від виконавчої влади і яка забезпечує, щоб порушник закону – навіть коли потерпілі не заявляють про це – постав перед судом».

У такому аспекті ще у 2010 р. пропонувалося й всю систему судових органів представити у вигляді єдиного антиделіктного органу в особі Верховного суду України із вичерпним набором судових палат (конституційної, антикримінальної, адміністративної, трудової, де-факто майново-договірної чи цивільної та де-юре майново-договірної чи господарської), що мають дублюватися на рівні обласних судів і реалізовуватися за допомогою відповідної спеціалізації суддів місцевих судів.

Продовжуючи ж виклад авторського інноваційного підходу із докорінним реформуванням органів прокуратури у контексті відповідного докорінного реформування чи створення заново й інших антиделіктних органів, доцільно підкреслити, що існуючу функцію прокуратури із процесуального керівництва слідством треба передати керівникам слідчих підрозділів **слідчотури** (об'єднаної на основі принципу єдиноначальності по всьому спектру підслідності).

Функцію ж обвинувачення та іншого захисту правового статусу потерпілого треба передати заново створеному антиделіктному органу – **публічнотурі**, що теж має діяти на принципі єдиноначальності, отримувати заробітну плату та інше матеріально-технічне забезпечення лише від держави та мати два підрозділи: а) обвинувачення та іншого захисту правового статусу потерпілого у всіх видах судочинства; б) іншої юридичної допомоги.

У такому разі докорінному реформуванню має бути піддана й **адвокатура**, яка теж має діяти на принципі єдиноначальності,

отримувати заробітну плату й інше матеріально-технічне забезпечення лише від держави, а отримання будь-якої матеріальної та іншої вигоди від клієнта чи в його інтересах від будь-якого іншого соціосуб'єкта має розцінюватися не інакше як хабар (отримання неправомірної вигоди) чи побори із посиленою (аж до смертної кари) антикримінальною відповідальністю, а в структурі даного принципово реформованого антиделіктного органу також мають бути лише два підрозділи: а) захисту правового статусу правопорушників у всіх видах судочинства; б) іншої юридичної допомоги.

У контексті найбільш ефективного, раціонального та якісного пізнання, визнання, забезпечення і дотримання та в разі порушення максимально повного відновлення правового статусу соціосуб'єктів, попередження правопорушень і неухильного притягнення винних у скоєнні цих правопорушень до відповідного виду, характеру і ступеня тяжкості юридичної відповідальності має бути докорінно реформована сутність і функції й всіх інших антиделіктних органів, особливо, **експертнотури, ордістотури і виконавчотури**, які також мають бути у вигляді єдиного антиделіктного органу і побудовані на принципі єдиноначальності із поєднанням за принципом спеціалізації всіх існуючих видів:

1. Експертних досліджень у всіх основних видах судочинства: антикримінальному, адміністративному, трудовому, де-факто майново-договірному чи цивільному і де-юре майново-договірному чи господарському².

² Такий підхід має поєднати всі види досліджень на основі запропонованої О. А. Кириченком та Ю. О. Ланцедовою інноваційної класифікації антиделіктних та інших експертних досліджень за базисною основою дослідження на класи:

– криміналістичних експертиз (роди: вогнепальної зброї, боєприпасів і слідів протиправного поводження з ними; механічної зброї, боєприпасів і слідів протиправного поводження з ними; вибухової зброї, вибухових пристроїв і речовин, засобів підриву і слідів протиправного поводження з ними; речовин, матеріалів і виробів з них; відновлення знищених текстів і маркувальних позначень; трасологічної; фоноскопичної; комісійної одорологічної; почеркознавчої; авторознавчої; портретної; технічної; технологічної, товарознавчої; бухгалтерської; фінансово-економічної, біологічної, інженерно-екологічної, мистецтвознавчої, військової та ін.);

– медичних експертиз (роди: геноскопічної; імунологічної; біологічної; цитологічної; трасологічної; токсикологічної; трасосубстанцій, механізм появи і зміни яких пов'язаний із механізмом утворення пошкоджень на тілі людини; трупу людини та ін.);

– досліджень психіки людини (роди: психологічної, що досліджує різні особливості психіки людини; психіатричної, що досліджує різні відхилення і захворювання психіки людини, в т. ч. що встановлює факт наявності та / чи

2. Ордістичної діяльності – у межах спеціалізації такої діяльності за антиделіктними органами, які її проводять.

3. Виконавчої діяльності – виконання остаточних судових рішень по всім видам судочинства з існуванням двох департаментів:

3.1. Виправно-трудоного чи пенітенціарного (виконання судових рішень із засудження підсудного до смертної кари чи іншої вищої міри покарання та позбавлення чи іншого обмеження його волі).

3.2. Виконання інших судових рішень та виконавчих проваджень.

УДК 342.7+396.1

Коваль А. А.,
д-р юрид. наук, завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, а також у праці та винагороді за неї. Ст. 14 Конвенції про захист прав і основоположних свобод закріплює заборону дискримінації за будь-якою ознакою, у тому числі й статевою.

Згідно з основними принципами захисту прав людини, закріплених у Конституції України і Конвенції, в Україні також діють Цивільний та Кримінальний кодекси України, Кодекс законів про працю України та Сімейний кодекс, закони про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Декларація про загальні засади

визнання необхідності лікування різних проявів залежності психіки людини, що може бути підставою для виділення відповідних видів цього роду експертизи);

– наркологічних експертиз, що встановлює факти наявності і необхідності лікування різних проявів психічної та / чи обмінної залежності: алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та ін., згідно з чим також можуть визначатися відповідні види такого класу досліджень.

державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепція державної сімейної політики тощо.

Поширенню ідей гендерної рівності та справедливості велика увага приділяється з боку міжнародної спільноти, Організації Об'єднаних Націй та окремих агентств і регіональних груп. У рамках спільного з Програмою рівних можливостей ПРООН робочою групою з числа працівників Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України, Міністерства юстиції, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, експертів ПРООН та науковців було підготовлено та розроблено декілька нормативно-правових актів, спрямованих на впровадження гендерної політики у систему національного законодавства.

У ході цієї ініціативи було розроблено наказ Мініюсту «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів», метою якого є визначення механізму проведення аналізу чинного законодавства України на відповідність міжнародно-правовим документам з прав людини щодо дотримання й реалізації прав жінок і чоловіків. Робота зі здійснення цієї експертизи проводилася структурними підрозділами центрального апарату Міністерства юстиції. Її результатом стали підготовка та подання на розгляд Кабінету Міністрів України пропозицій щодо необхідності удосконалення нормативно-правової бази України в частині гендерної складової.

Важливим кроком у формуванні гендерного законодавства також стало прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року та Указу Президента «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26 липня 2005 року.

Проте, на жаль, сучасний світ демонструє різні прояви гендерної дискримінації: домашнє насилля, нерівність у в оплаті праці, соціальних виплатах, пенсії та пенсійного віку, шлюбних зобов'язань тощо. Про це свідчать, зокрема, рішення ЄСПЛ «Левчук проти України», «Унал Текелі проти Туреччини», «Зарб Адамі проти Мальти», «Шулер-Цграген проти Швейцарії», «Петровіч проти Австрії», «S.A.S проти Франції» тощо. Типовою ситуацією дискримінації за ознакою статі є, коли жінка зазнає менш сприятливого ставлення порівняно з чоловіком.

За дослідженнями, що проводилися Головним управлінням статистики у Миколаївській області у 2020 році, за 2019 рік

народилося 4,1 тис. хлопчиків та 3,9 тис. дівчаток: на 1000 хлопчиків – 949 дівчаток. Середня очікувана тривалість життя при народженні складає 66 років для чоловіків та 76 – для жінок. Жінки складають більше половини населення області – 53,7 %: у міських поселеннях – 54,32 %, в сільській місцевості – 52,32 %.

У середньообліковій кількості працюючих, як і у попередні роки, переважала частка жінок – 53,2 % (103,9 тис. осіб). Вищим за середній показник по області була їх частка у поштовій та кур'єрській діяльності – 89,6 %, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги – 81,7 %, фінансовій та страховій діяльності – 76,1 %, тимчасовому розміщуванні й організації харчування – 75,5 %, освіті – 74,6 %.

У 2019 році середньомісячна зарплата чоловіків складає 11705 грн, а жінок – 8478 грн. У інших регіонах України стан справ є аналогічним.

Викликає подив і занепокоєння питання, чому при ситуації, коли жінок народжується менше, а їх тривалість життя більша, стан захворюваності нижчий, більша залученість до праці, оплата праці майже на 25 % нижча.

Для підтримання гендерної рівності у регіоні Миколаївськими обласною радою та обласною державною адміністрацією розроблені Соціальна комплексна програма підтримки сім'ї та дітей, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у Миколаївській області на 2017–2021 рр., План дій Миколаївської області з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р., План дій з виконання Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р.

Не дивлячись на те, що державою вжито низку заходів щодо забезпечення гендерної рівності і позитивні зрушення у цій сфері, проблема залишається відкритою. Результати соціологічних досліджень та невтішна судова практика свідчать про актуальність і важливість подальшого глибокого наукового дослідження проблем гендерної рівності, зміни усвідомлення ролі жінок у сучасному світі та підвищенні правосвідомості суспільства щодо необхідності дотримання прав людини.

Лагода К. О.,
канд. юрид. наук,
суддя Центрального районного суду м. Миколаєва,
старший викладач кафедри цивільного
та кримінального права і процесу,
Тунтула О. С.,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

НОВЕЛИ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ПРОЄКТУ)

Указом Президента України № 584/2009 від 17.08.2019 року «Питання Комісії з питань правової реформи» створена робоча група з питань розвитку кримінального права. Зазначена робоча група за підтримки Консультативної місії Європейського союзу в Україні розпочала роботу над трьома кодексами: Кримінальним кодексом України, Кодексом України про проступки, Кодексом України про адміністративні правопорушення. На сьогодні робоча група в основному завершила обговорення Загальної частини та декількох розділів Особливої частини проєкту Кримінального кодексу. Щодо запропонованих новел лунали як позитивні, так і негативні відгуки. Ми також ознайомились із текстом проєкту і хочемо зазначити основні нововведення:

1. Незвичний поділ кодексу на частини, книги та розділи та нумерація статей як в Податковому кодексі. Поки немає звички до такої нумерації, доволі складно орієнтуватись в тексті проєкту, особливо коли зважити на те, що в ньому багато відсильних норм.

2. У ст. 1.1.3 проєкту закріплено презумпцію знання та стабільності Кримінального кодексу. Зокрема встановлено, що зміни до Кодексу мають вноситись не частіше одного разу протягом однієї сесії ВРУ, а також неможливості зміни однієї і тої ж норми частіше ніж через 12 місяців з часу внесення останньої зміни. Загалом таке положення можна розцінити як позитивне, адже часті внесення змін до КК України не сприяє виробленню стійкої правозастосовчої практики.

3. Присвячення Розділу 1.3. роз'ясненню термінів КК. У цьому розділі це визначення для більш як 68 понять, які використовуються в кодексі. На сьогодні роз'яснення окремих термінів слід шукати серед приміток до окремих статей КК України, в тексті Законів,

підзаконних нормативно-правових актів, використовувати роз'яснення ППВСУ та вивчати правові висновки ВС. Звісно, такий підхід розробників проєкту можна розцінити лише позитивно.

4. У Загальну частину проєкту винесено градацію майнової шкоди та шкоди здоров'ю із роз'ясненням понять, коли відпадає необхідність шукати їх в Кодексі чи інших нормативно-правових актах. Також проєктом зафіксовано єдину розрахункову одиницю, яка має застосовуватись як для визначення розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, визначення розмірів предмета чи засобу вчинення кримінального правопорушення, так і для визначення розміру штрафу чи грошового стягнення. Розмір такої розрахункової одиниці закладено в проєкті в розмірі 200 грн. Вважаємо таке нововведення позитивним, таким, що усуває теперішній дисбаланс між одиницями виміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням та одиниці виміру розміру штрафу як покарання.

5. У ст. 2.1.1.1. проєкту надано визначення кримінального правопорушення, яке: а) є протиправним, тобто порушує норму приватного або публічного права, та б) відповідає складу кримінального правопорушення. Далі за текстом проєкту містяться статті із роз'ясненням окремих елементів складу кримінального правопорушення, у тому числі і визначення понять факультативних ознак складу. Таке нововведення має позитивний бік – оскільки раніше складу кримінального правопорушення увага приділялась лише в теоретичних розробках науковців, в КК України не було визначення цих понять. Тому таке введення фундаментальних понять кримінального права безпосередньо в кодекс покладе кінець можливостям неузгодженого доктринального тлумачення понять складу кримінального правопорушення. Проте ми вважаємо, що теперішнє визначення кримінального правопорушення є більш досконалим, лаконічним, і в той самий час таким, що містить висвітлення основних ознак кримінального правопорушення.

6. Кардинально змінюється підхід до визначення тяжкості кримінального правопорушення. Якщо зараз для визначення тяжкості слід звертатись до санкції, саме вона покладена за основу поділу кримінальних правопорушень на кримінальні проступки, нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини, то в проєкті за критерій визначення тяжкості береться вид та розмір заподіяної шкоди. Загалом пропонується виділити 10 ступенів тяжкості кримінального правопорушення та критерії, за якими ступінь шкоди може підвищуватись чи знижуватись. І хоча окрема ст. 2.1.18 і присвячена алгоритму визначення ступеня тяжкості злочину, проте ясності ця норма не

внесла. Досить складним для розуміння є запропонований механізм визначення тяжкості, виклад його у вигляді таблиці та розтягування критеріїв тяжкості по чималій кількості статей проекту кодексу. Загалом позиція з визначення тяжкості злочину відповідно до заподіяної шкоди вбачається більш логічною, ніж поставлення в залежність від виду покарання, проте будемо чекати від розробників проекту більш докладного роз'яснення щодо того, як же правильно визначити тяжкість за нормами проекту.

7. У розділі, присвяченому суб'єктивній стороні, окремі статті присвячені розкриттю змісту випадку, фактичної та юридичної помилки, визначення особливого психічного стану – в принципі роз'яснення цих понять саме законодавцем унеможливить в подальшому розмаїття доктринальних тлумачень.

8. Також у проекті в розділі, присвяченому співучасті, передбачено визначення ексцесу виконавця, а також провокації кримінального правопорушення, а також причетності до вчинення кримінального правопорушення – визначення цих понять, на наш погляд, є прийнятними, в той час визначення їх у проекті сприяє юридичній визначеності.

9. Розробниками проекту внесено ряд змін до переліку обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, зокрема з'явилися нові обставини: використання захисного засобу, що вражає автономно, заподіяння шкоди за згодою особи, заподіяння шкоди під час занять спортом, виконання професійних чи службових обов'язків, суперечність (колізія) обов'язків. Оцінка доцільності внесення до проекту нових обставин має бути предметом іншої публікації, адже це питання є важливим, проте дискусійним.

10. Розробниками проекту досить сильно змінено систему покарань. Зокрема залишились лише такі покарання як штраф, ув'язнення на певний строк та довічне ув'язнення за злочини та грошове стягнення, безоплатні роботи, обмеження свободи пересування та арешт за проступки. Слід зазначити про акцент саме на покаранні у вигляді штрафу. Оскільки максимальний розмір штрафу становитиме 3000 розрахункових одиниць, то постає проблема того, що малозабезпечена особа буде сплачувати такий штраф до кінця життя, а людина із значними статками навіть і не відчує такого покарання.

11. Із загальної частини проекту зникли підстави звільнення від кримінальної відповідальності, з'явилися підстави для пробації, конкретизовано обмежувальні засоби, передбачено інститут реституції та компенсації. Також увесь розділ проекту Загальної частини

присвячено правилам кваліфікації, які є досить громіздкими, а сама формула буде дуже об'ємною, адже в ній слід вказувати посилання на обставини, що підвищують чи знижують тяжкість (або одночасно і ті, і інші), в необхідних випадках слід вказати посилання на незакінчене кримінальне правопорушення чи вчинення його у співучасті, а вже після цього безпосередньо норму Особливої частини. В силу специфіки запропонованої структури проекту, коли є незвична нумерація статей, до того моменту, поки правозастосовувачі при звичаються до нових правил, мабуть будуть непоодинокі випадки, коли якісь із елементів кваліфікації просто буде «загублено».

Досить складно в одній публікації перелічити всі ті зміни, які чекають на нас у випадку введення в дію нового Кримінального кодексу. Вже зараз помітні позитивні моменти у вигляді визначення саме в кодексі тих положень, які раніше висвітлювались лише теоретиками, доречним вважаємо розширення переліку обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Можна по-різному ставитись до зміни системи покарань в частині збільшення строку ув'язнення до 30 років та значної поширеності штрафу як покарання, проте явно позитивним моментом є внесення в проект пробаційних та обмежувальних заходів. Не досить зрозуміло викладеною є система визначення тяжкості кримінальних правопорушень, а також правила кваліфікації, проте явним позитивом є виведення тяжкості кримінального правопорушення із залежності від покарання – коли логічним є саме призначення покарання залежно від тяжкості вчиненого, а не навпаки – як є зараз за чинним кодексом. А загалом нам залишається сподіватись, що новий Кримінальний кодекс дійсно буде одним із кроків з удосконалення правової системи України із врахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства.

УДК 351.78

Озерський І. В.,

д-р юрид. наук, професор,

професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

АЛГОРИТМ ДІЙ ВОДІЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПІД ЧАС ЙОГО ЗУПИНКИ НА ВИМОГУ ПОЛЩЕЙСЬКОГО

Згідно зі ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи

бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Згідно зі ст. 222 КУпАП органи Національної поліції розглядають справи про такі адміністративні правопорушення, зокрема, про порушення Правил дорожнього руху (далі – ПДР). Пунктом 11 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням ПДР його учасниками.

У ст. 35 Закону України «Про національну поліцію» **викладено чіткий перелік підстав зупинення працівниками поліції транспортних засобів**. справи, які віднесено до компетенції Національної поліції відповідають вимогам ч. 4 ст. 258 КУпАП – постанова у справі про адміністративне правопорушення вноситься працівниками поліції на місці вчинення правопорушення. Відповідно до ч. 3 ст. 35 означеного Закону, інспектор зобов'язаний проінформувати водія про конкретну причину зупинки з детальним описом підстави зупинки. Згідно зі ст. 280 КУпАП, орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна ця особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Водночас, особа, яка притягається до адміністративної відповідальності згідно зі ст. 268 КУпАП має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Отож, водій стосовно якого поліцейським (*патрульним інспектором*) розпочато адміністративне провадження, має, згідно зі ст. 268 КУпАП, право заявити усне (*за умови увімкненої нагрудної камери поліцейського або особистого відеозапису на будь-який записуючий пристрій водієм*) чи письмове клопотання, наприклад, про:

– доведення поліцейським факту засвідчення цифровим підписом пред’явлених водію фото і відеодоказів перевищення швидкості чи фіксації іншого порушення ПДР, оскільки згідно ч. 1 ст. 99 КАС України відеозаписи та фотознімки на оптичних дисках підпадають під визначення електронного доказу і відповідно вони підписуються цифровим підписом (ч. 2. ст. 99 КАС України). В іншому випадку такий доказ буде визнаний судом недопустимим (рішення суду від 05.04.2021 р., справа № 591/6739/20);

– надання юридичної допомоги адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права (юридичним психологом), який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

– про продовження руху всупереч вимогам поліцейського та відмова пред’явити посвідчення водія, якщо **зупинення транспортного засобу відбулося зі слів самого поліцейського, на основі так званого профілактичного відпрацювання** (Справа № 944/3981/20);

– забезпечення права спілкуватися рідною мовою чи скористатися послугами перекладача, якщо умовний водій-порушник ПДР не володіє мовою, якою розпочато адміністративне провадження;

– закриття провадження в справі про адміністративне провадження, якщо перевищення швидкості було зафіксовано на не дозволеному приладі вимірювання швидкості, або дозволеному (TruCam чи інший сертифікований пристрій), але за наявних ознак відсутності або пошкодження на останньому пломби, наявністю ознак фізичного втручання чи втратою свідоцтва про повірку пристрою. Також законодавчо не визначено іншого способу закріплення лазерних вимірювачів TruCam працівниками поліції, ніж розміщення виключно на стаціонарних нерухомих об’єктах (Рішення від 27.07.2021 у справі № 554/1946/21). TruCam під час проведення фіксації швидкості транспортного засобу не може утримуватися інспектором поліції в руках, а повинен бути стаціонарно вмонтованим;

– обмеженість усним зауваженням у разі порушень ПДР, що підпадають під розуміння критерію їх малозначності з позиції дискреції (вільний розсуд) патрульного інспектора поліції як суб’єкта владних повноважень на основі оцінки ситуації. Означене узгоджується з положеннями ст. 22 КУпАП, де вписано, що за малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням;

– перевірку світлопропускання тонованого скла авто лише спеціальним приладом «Тауметром» з наявністю опломбування, етикетки з вказівкою наступної повірки, калібрування для виставлення еталонних значень, на стаціонарних постах, чистому та сухому склі, а також за відповідних погодних умов, а саме при температурі повітря +20 градусів, –5 % вологості повітря, 40–80 (заборонено здійснювати перевірку в туман, мороз та снігопад);

– дозвіл подальшого руху на ТЗ, якщо технічна несправність ТЗ (*відсутній передбачений конструкцією бампер або задній захисний пристрій, грязезахисні фартухи та бризковики*) виявлена поліцейським, виникла в дорозі та водію про це не було відомо, оскільки така подія не є адміністративним правопорушенням, а лише за можливості приводом для усунення цих недоліків на місці;

– вимогу поліцейському проводити огляд на стан сп'яніння лише за допомогою спеціальних технічних засобів, які обов'язково повинні мати сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку, адже якщо інспектор не взяв з собою такі документи на такий засіб, то застосовувати цей пристрій заборонено. Перед проведенням огляду поліцейський зобов'язаний проінформувати водія під відеозапис про порядок застосування спеціального технічного засобу та на вимогу водія повинен надати сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку. Водії, які за наявності вказаних вище підстав направляються в заклади охорони здоров'я, повинні бути доставлені до такого закладу не пізніше ніж протягом двох годин з моменту виявлення підстав для його проведення. Огляд, проведений після двох годин, вважається недійсним. Якщо інспектор не склав акт огляду, такий огляд є недійсним. Огляд у закладі охорони здоров'я проводиться лікарем із проведенням лабораторних досліджень вимірювальною технікою, яка має сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку. Якщо в медичному закладі замість лабораторних досліджень пропонують пройти огляд на алкотестері «Драгер», такий огляд вважатиметься недійсним. Кожний випадок огляду на стан сп'яніння у закладі охорони здоров'я реєструється у відповідному журналі;

– закриття провадження в справі про адміністративне провадження, якщо поліцейський звинувачує водія у заїжджанні на дорогу зі смугою для маршрутних транспортних засобів, яка відокремлена переривчастою лінією дорожньої розмітки, для висадки пасажирів, оскільки згідно з п. 17.2. ПДР, водій має право, зокрема, заїжджати на дорогу зі смугою для маршрутних транспортних засобів, яка відокремлена переривчастою лінією дорожньої розмітки, для висадки

пасажира (постанова КАС ВС від 12 червня 2020 року у справі № 201/2179/17);

– закриття провадження в справі про адміністративне провадження **стосовно звинувачення поліцейським водія в зупинці (стоянці (паркуванні)) авто у зоні дії дорожнього знаку п. 3.34 «Зупинка заборонена», якщо останній не бачив таблички до цього дорожнього знаку, яка визначає зону дії такого дорожнього знаку п. 7.2.4.**, адже вказаний дорожній знак не видно з тієї відстані, яка відповідно до вимог ПДР повинна забезпечити можливість виконання вимог знаку учасниками дорожнього руху. Пунктом 8-2 ПДР передбачено, що дорожні знаки застосовуються відповідно до цих Правил і повинні відповідати вимогам національного стандарту. Дорожні знаки повинні розміщуватися таким чином, щоб їх було добре видно учасникам дорожнього руху як у світлу, так і в темну пору доби. При цьому дорожні знаки не повинні бути закриті повністю або частково від учасників дорожнього руху будь-якими перешкодами. Дорожні знаки повинні бути видимими на відстані не менш як 100 м за напрямком руху та розміщеними не вище 6 м над рівнем проїзної частини. Відповідно до вимог 10.9.6 Національного стандарту ДСТУ 4100-2014, табличку 7.2.4 «Зона дії» потрібно застосовувати тільки зі знаком 3.34. У разі розміщення знаків на стояках таблички 7.2.2-7.2.4 потрібно розміщувати під знаком. Під знаком «**Зупинка заборонена**» має бути розміщена табличка 7.4.4 «Час дії» та 7.2.4 «Зона дії». Якщо ж такі таблички відсутні, то це є порушенням вимог 10.9.6 Національного стандарту України «Безпека дорожнього руху ДСТУ 4100-2014» (Рішення від 11.08.2021 у справа № 635/1981/21);

– закриття провадження в справі про адміністративне провадження **стосовно звинувачення поліцейським водія в порушенні п. 2.1. ПДР (відсутнє посвідчення водія на право керування) при пред'явленні такого посвідчення в додатку «Дія» у межах вимог постанови КМУ № 956 від 23.10.2019 (пред'явив на смартфоні Е-посвідчення водія), (Справа № 215/5828/20);**

– надання психологічної допомоги у разі сприйняття спілкування чи дій поліцейських як маніпулятивних чи як таких, що здійснюють незаконний психологічний вплив на особистість водія.

У випадку не вжиття патрульним інспектором поліції жодних дій щодо надання водію можливості реалізувати своє право на отримання правової допомоги хоча б на одне із низки заявлених клопотань, виникає підстава для скасування постанови у справі про адміністративне правопорушення. Про означене наголошено у п. 27 Постанови ВСУ від 18 лютого 2020 р., № 524/9827/16-а, де вписано, що «такими

діями інспектор порушив права особи, яка притягалася до адміністративної відповідальності, тому і порушено порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення, що є підставою для скасування постанови у справі про адміністративне правопорушення».

УДК 347.131.2/26«654»

Панченко С. В.,
д-р філос. в галузі права,
старший викладач кафедри історії і теорії держави і права,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ДЖЕРЕЛО ЦИВІЛЬНОГО ДОГОВІРНОГО ПРАВА

Інтеграція до європейського політичного, економічного, правового простору є одним із національних пріоритетів України. 16 вересня 2014 р. Україна ратифікувала Угоду про асоціацію з ЄС. Відповідно до зазначеної угоди, основною метою асоціації є створення умов для посилення економічних та торговельних відносин, інтеграція України до внутрішнього ринку ЄС, вироблення спільної політики у сфері торгівлі послугами та електронної торгівлі, узгодження законодавства України із законодавством ЄС.

Різноманітність відносин між суб'єктами інтеграції зумовлює велику кількість груп правових норм, що охоплюють своїм регулювальним впливом основні сфери відносин суб'єктів інтеграції. Однією з таких найважливіших сфер є договірне право.

Договірне право є симбіозом міжнародно-правових та національних правових норм, відповідно до якого право ЄС виходить за межі правових режимів традиційних міжнародних організацій і стає подібним до правових режимів конфедеративних або навіть федеративних утворень. Це пояснюється тим, що договірному праву ЄС одночасно властиві ознаки наднаціонального права та внутрішнього права держав-членів ЄС. На відміну від міжнародного права, це право безпосередньо застосовують політичні керівники і судові органи цих держав.

Акти первинного права ЄС як джерело права ЄС за своєю природою є міжнародно-правовими актами, результатом узгодження волі суверенних європейських держав, зацікавлених у їхньому створенні.

Акти вторинного права ЄС як джерело договірних права є результатом діяльності самих інститутів співтовариств (а не держав-членів); такі інститути природно обмежені в компетенції загальними умовами та принципами установчих договорів ЄС. Їх можна поділити на такі, що мають обов'язкову силу, – постанови, директиви та рішення, й ті, що не мають обов'язкової сили, – рекомендації та висновки.

Особливо ефективним засобом, який усуває бар'єри в правовому регулюванні договірних відносин, є Директиви ЄС, які мають юридичну природу норм прямої дії. Так, наприклад, якщо в Директиві є посилання на євронорму чи / або на технічний регламент, це автоматично стає підставою для того, щоб вважати цей документ обов'язковим для всіх держав-членів Союзу. Отже, якщо в окремому питанні держави-члени Євросоюзу не мають єдиного підходу щодо його вирішення, то директива є найефективнішим нормативно-правовим актом, який врегульовує це питання. Саме директиви зобов'язують держави імплементувати закріплені в цих директивах принципи в національне законодавство.

У ЄС прийнято понад півсотні директив, які безпосередньо стосуються регулювання в галузі договірних права. Однак досі немає узагальнювального нормативного акта, де було б закріплено загальні правові принципи договірних права ЄС. Директиви змодельовано фрагментарно, іншими словами, вони упорядковують окремі види договорів (дистанційний продаж, електронна торгівля та ін.), тоді як національні правові системи держав-членів ЄС зосереджені на загальних правових концепціях.

Отже, директиви як джерело договірних права ЄС є обов'язковими для всіх держав-членів Союзу, кожна держава-член їх може адаптувати до свого внутрішнього законодавства та застосовуватись. Директиви є унікальним правовим механізмом гармонізації законодавства і забезпечують однорідність норм договірних права ЄС. Вони як акти законодавства ЄС мають пріоритет над актами національного законодавства. Незважаючи на їхню велику кількість, директиви лише фрагментарно упорядковують окремі види договорів.

Регламенти у сфері договірних права передбачають узгоджені мінімальні вимоги правового регулювання договірних відносин, які підлягають негайному застосуванню всіма суб'єктами господарювання й судовими інстанціями.

Одним з міжнародних договорів у сфері регулювання договірних відносин у державах-членах є Регламент «Рим І», основною метою якого є однорідне колізійне регулювання договірних зобов'язань.

Норми Регламенту є підґрунтям для формування однорідної судової практики в цій сфері, їх може тлумачити Суд Європейських співтовариств та застосовувати під час розгляду поданих скарг. Регламент регулює договірні зобов'язання у випадках, коли сторони не здійснили вибір права, а також щодо окремих видів контрактів (споживчі, страхові, оренди, індивідуальні трудові, перевезення). Регламент «Рим I» вказує на можливість сторонам договору обрати для правового регулювання договірних відносин національне право, водночас забороняючи регулювання договірних правовідносин таким «недержавним правом», як *lex mercatoria*. Норми Регламенту можуть застосовувати суб'єкти договірних відносин, які походять з держав – не членів ЄС, за наявності для цього підстав. Такими підставами є найбільш тісний зв'язок елементів контракту із правом певної держави, а також необхідність застосування національними судами імперативних норми права третіх країн.

Отже, регламенти як джерела договірного права ЄС містять не лише матеріальні, а й колізійні норми, які мають однакові правила регулювання «конфлікту законів». Їх застосовують у державах ЄС незалежно від того, чи їх закріплено у внутрішньодержавному праві. Порушення норм регламенту є підставою для застосування санкцій, передбачених у цих регламентах.

Прецедентна практика Суду ЄС є важливим джерелом договірного права, зокрема щодо правового регулювання зовнішньої торгівлі Союзу з державами, які не є його членами. Саме тому низка рішень Суду ЄС щодо регулювання правовідносин мають важливе значення для закріплення наднаціонального характеру європейського права.

Рішення Суду ЄС мають характер судового прецеденту, оскільки є обов'язковими під час винесення рішень судовими органами держав-членів.

Загалом договірне право ЄС – це автономний міжнародний правовий режим, що інтегрований до приватно-правової системи держав-членів ЄС. Воно є новим юридичним феноменом, що має ознаки наднаціонального та водночас внутрішнього права держав-членів ЄС.

Особливістю правового регулювання договірних відносин у межах ЄС є те, що його здійснюють через напрацювання необов'язкових приватних кодифікацій загальних правових принципів і типових законів («м'яке право»).

Сьогодні терміном «м'яке право» позначають неофіційні (позаюридичні) джерела (форми) права, незалежно від спрямованості норм, які вони закріплюють.

Узагальнюючи позиції сучасні позиції науковців, можна зробити висновок, що поняття «м'яке договірне право» позначає неофіційні (позаюридичні) джерела, які мають необов'язковий рекомендаційний характер, що здійснюють правове регулювання договірних відносин і містяться у документах міжнародних міжурядових організацій.

У 1982 р. було створено комісію з питань європейського договірного права (*Commission on European Contract Law*), яку очолив відомий професор О. Ландо. Основним її завданням було розроблення «Принципів європейського договірного права», які б охоплювали загальні для різних правових систем держав ЄС норми і принципи, що опосередковують договірні відносини. У результаті роботи Комісії у 1995 р. було опубліковано першу частину «Принципів європейського договірного права». Їх було сприйнято неоднозначно, адже зазначені норми договірного права не передбачали ратифікації або затвердження з боку держав для їх застосування учасниками міжнародного комерційного обороту. Крім того, положення, що містяться в них, мають дуже загальний характер.

Принципи сформульовано у формі статей, які супроводжуються детальним коментарем, що містить приклади, короткі судові справи, порівняльні примітки, які дають уявлення про національні закони і міжнародні положення за темою. Варто зазначити, що ПЄДП стосуються як міжнародних операцій, так і угод, що мають суто внутрішній характер.

Принципи європейського договірного права є моделлю, що мала велике значення для подолання матеріально-правових і термінологічних розбіжностей щодо правового регулювання договірних відносин у різних юрисдикціях ЄС. Регіональний характер принципів дозволив їхнім авторам передбачити фактично унікальні з правового погляду можливості їхнього застосування. Відповідно до ст. 1:101 їх можна застосовувати у випадках, коли:

а) сторони погодились включити їх в договір або вони погодились, що їх договір буде врегульовано цими принципами;

б) сторони погодились, що їх договір буде врегульовано «загальними принципами права», *lex mercatoria* або іншими аналогічними положеннями;

в) сторони не обрали жодної правової системи або законодавства для регулювання свого договору.

Отже, застосування принципів має диспозитивний характер. Принципи європейського договірного права є моделлю, що мала великий вплив на подолання матеріально-правових і термінологічних розбіжностей у різних юрисдикціях ЄС.

Паралельно з розробленням принципів європейського договірного права ЄС намагався уніфікувати приватне право. Зокрема, 26.05.1989 р. Європейський парламент прийняв Резолюцію «Про діяльність з уніфікації приватного права держав-членів», у якій закликав юридичну академічну спільноту розробити Європейський кодекс приватного права (Європейський цивільний кодекс), про що повторно було зазначено в Резолюції від 06.05.1994 р. «Щодо кодифікації приватного права і Комісії з питань європейського договірного права».

Згодом цю роботу було оформлено в один з найамбітніших проєктів ЄС – Модельні правила європейського приватного права – *DCFR*, який вважають результатом багаторічних досліджень з уніфікації приватного права для спільної системи підходів.

На думку авторів *DCFR* (К. фон Бара, Е. Кліва та П. Варула), *DCFR* має сприяти вивченню і розумінню приватного права у державах-членах ЄС. Метою принципів є продемонструвати схожість національних систем приватного права, які можна розглядати як регіональний прояв загальної європейської спадщини. Призначенням *DCFR* є наочно довести факт існування європейського приватного права. Загалом *DCFR* сприяє уніфікації приватного права у Європі.

Договірному праву присвячено Книгу II Принципів *DCFR* «Договори та інші юридичні акти», яка складається з 9 глав, де розглядаються змішані договори, окремі види договірних умов (примірні умови, спеціально не узгоджені умови), переддоговірні обов'язки, представництво; процедурні аспекти укладання договорів; підстави недійсності тощо. Книга III Принципів *DCFR* «Обов'язки та відповідні права» має 7 глав, у яких визначено підстави та порядок зміни або припинення зобов'язань, порядок виконання зобов'язань, засоби захисту від невиконання, множинність боржників та кредиторів, умови зміни осіб у зобов'язанні, заліку та поєднання боржника та кредитора в одній особі, позовну давність тощо. Книга IV Принципів *DCFR* «Окремі договори та права й обов'язки, що впливають з них» розглядає договори купівлі-продажу, оренди, зберігання, будівельного підряду та підряду на виконання проєктних робіт, а також договори про надання інформаційних та консультативних послуг, медичних послуг, агентські договори, договори доручення, франчайзингу та дистрибуції, договори дарування, займу тощо.

Отже, пріоритетним напрямком правового регулювання приватних відносин за допомогою *DCFR* є договірні правовідносини. Про це свідчить і позиція Європарламенту, яку він висловив у Регламенті *European Parliament Resolution on the Harmonization of Certain Sectors of the Private Law of the Member States*, O. J. EC 1994 C 205/518,

відповідно до якої пріоритетним напрямком розвитку законодавства ЄС є розроблення й прийняття Європейського кодексу приватного права у його преамбулі зазначено, що уніфікацію потрібно здійснити в галузях приватного права, найбільш важливих для розвитку Єдиного ринку, насамперед, таких як контрактне право.

Особливістю правового регулювання договірних відносин в межах ЄС є те, що їх регламентація здійснюється через напрацювання необов'язкових приватних кодифікацій загальних правових принципів і типових законів («м'яке право»), які у поєднанні з актами інститутів ЄС становить систему договірного права ЄС.

Для входження України в правовий простір ЄС, зокрема у сферу договірного права, потрібно докласти чимало зусиль для оновлення масиву нормативно-правових актів у сфері цивільного законодавства, а також договірної та судової практики щодо застосування цього законодавства.

Джерелом цивільного договірного права є право ЄС, яке є важливим складником системи європейського права. Право ЄС характеризують такі ознаки: 1) має свою структуру; 2) регулює суспільні відносини в межах ЄС; 3) обов'язкове для застосування та виконання для держав-членів ЄС, а також фізичних і юридичних осіб, які перебувають під їх юрисдикцією; 4) акти первинного права застосовують без ухвалення спеціальних актів; 5) має вищу юридичну силу, порівняно з національним правом держав-членів; 6) забезпечує досягнення мети та вирішення завдань ЄС; 7) пов'язане з правопорядками держав-членів ЄС та міжнародною правовою системою.

УДК 347.131.2/26«654»

Панченко С. С.,
канд. юрид. наук,
в. о. доцента кафедри історії та теорії держави і права,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

СТРОК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ: ВИЗНАЧЕННЯ, ЗМІНА ТА ПРИПИНЕННЯ

Строк дії договору та проміжні строки, що можуть бути встановлені в його межах, мають істотне значення для всього договірного зобов'язання, що виникає на підставі цивільно-правового договору.

Визначення строку договору не відбувається саме по собі, у відриві від узгодження інших умов цивільно-правового договору і від процесу його укладення. Процес укладення договорів визначається самою їх природою. Оскільки суть договору полягає в домовленості, то й укладення договору передбачає волевиявлення кожної із сторін та їх узгодження.

Важливе значення в цьому відіграє така загальна засада цивільного законодавства, як свобода договору, яка на сьогодні закріплена у вітчизняному законодавстві (ст. 627 ЦК України), є рушійною силою розвитку цивільного обороту.

Свобода укладення договору означає насамперед те, що договір ґрунтується на вільній волі його сторін. Це, зокрема, означає, що сторони значною мірою на власний розсуд можуть вирішувати питання про те, чи визначити їм строк дії договору при його укладенні, чи ні. Звичайно, при цьому вони повинні враховувати положення ст. 6 та ст. 627 ЦК України, в яких йдеться про те, що на свободу укладення договору впливають й імперативні норми, які встановлюють умови для деяких договорів. У такому випадку йдеться про обов'язкові для сторін правила, закріплені законами та іншими актами законодавства, які діють у момент укладення договору. Зокрема особливі правила укладення та визначення умов діють щодо договорів приєднання, публічних, попередніх, укладених на аукціонах, на публічних торгах, на виконання державного замовлення тощо.

Усе зазначене впливає й на порядок визначення строків цивільно-правового договору.

Традиційно строк договору встановлюється сторонами під час його укладення. Отже, є договірним. Тобто в такому випадку можна говорити про те, що при самому укладенні договору визначається строк дії договору, а можливо, і проміжні строки. Таким чином, визначення строку договору залежить від значної кількості факторів – від змісту правових приписів до волі сторін на різних етапах чинності договору.

Отже, визначення строку цивільно-правового договору може відбуватися: 1) під час укладення договору (договори з абсолютно-визначеним і ситуаційно-визначеним строком); 2) у зв'язку з його припиненням (договори з відносно-визначеним та невизначеним строком).

Ступінь визначення строку дії цивільно-правового договору та встановлення часу (моменту) залежать від таких факторів: 1) реалізація сторонами договору права на свободу договору; 2) суть зобов'язання; 3) вимоги цивільного законодавства.

Важливе значення має також віднесення строку договору до одного із видів у поділі за ознакою ступеню визначеності строку. Йдеться про такі строки договору, як абсолютно-визначені, відносно-визначені, невизначені та ситуаційно-визначені.

Цивільно-правовим договором із абсолютно-визначеним строком є договір, при укладенні якого сторонами чітко окреслений запланований період його дії, а можливо – й проміжні строки. Договір з відносно-визначеним строком – договір, строк(и) якого визначається(ються) через оціночне поняття або шляхом вказівки на подію, яка неминуче настане, проте на момент укладення невідомо, коли саме. Договором з невизначеним строком є цивільно-правовий договір, при укладенні якого не встановлено жодних часових орієнтирів щодо його тривалості, хоча й передбачається його тимчасовість.

Ситуаційно-визначений строк договору характерний для одномоментних договорів, які володіють такими ознаками: 1) укладаються з метою передавання майна у власність; 2) укладення, виконання та припинення відбуваються одночасно; 3) укладення, виконання та припинення договору здійснюються сторонами шляхом вчинення за один раз дій (фактичного (безпосередня передача речі), юридичного (нотаріальне посвідчення та (або) державна реєстрація речових прав) або символічного характеру (символічна передача макету дарунка, документів, ключів до нього).

«Одномоментним договором» є цивільно-правовий договір, за яким виконання зобов'язання співпадає в часі з укладенням і припиненням договору.

Прості одномоментні договори володіють такими ознаками: об'єктом договору є виключно рухомі речі; укладення, виконання та припинення договору пов'язуються з вчиненням лише дій фактичного характеру; форма договору – усна. Ознаками складних одномоментних договорів (договорів з ускладненою процедурою оформлення) є: об'єктом такого договору є нерухомі чи інші речі, щодо яких передбачається державна реєстрація; форма договору – письмова; договір потребує нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації; укладення, виконання та припинення договору пов'язується з нотаріальним посвідченням; моментом виникнення права власності в набувача є момент нотаріального посвідчення договору, а якщо передбачена державна реєстрація – з її моменту.

Зміна строку цивільно-правового договору може відбуватися за взаємною згодою сторін або за рішенням суду за підставами, передбаченими договором або законом. Тому вважаємо за необхідне запровадити в цивільному законодавстві України досудовий порядок

врегулювання зміни умов договору (у тому числі його строку). Зміною строку цивільно-правового договору є збільшення, зменшення або зміна порядку визначення строку дії договору та (або) проміжних строків, здійснене за домовленістю сторін або за рішенням суду на підставах, передбачених договором або законом.

Під припиненням строку договору слід розуміти його запланований сплив або закінчення його дії внаслідок незапланованих обставин, передбачених договором або актами цивільного законодавства. Припинення строку договору означає припинення строку його дії. Припиненням окремих (проміжних) строків є зміна строку договору. Тому правові категорії «підстави припинення строку договору» та «підстави припинення строку дії договору» слід розглядати як тотожні.

Загальними підставами припинення договору є підстави припинення цивільно-правових зобов'язань, а саме: виконання; передача відступного; зарахування; домовленість сторін, у тому числі шляхом новації; прощення боргу; поєднання боржника і кредитора в одній особі; неможливість виконання зобов'язання; смерть фізичної особи; ліквідація юридичної особи. До спеціальних підстав слід віднести такі: пред'явлення вимоги уповноваженої особи щодо виконання зобов'язання, якщо припинення виконання обумовлене вимогою виконання; настання скасувальної умови, якщо вона передбачена договором або законом; одностороння відмова від договору; розірвання договору за ініціативою однієї із сторін; сплив строку договору.

Пред'явлення вимоги уповноваженої особи щодо виконання зобов'язання є підставою припинення строку договору з невизначеним або відносно-визначеним строком дії. Так, відповідно до ч. 2 ст. 530 ЦК України моментом припинення договору (який дозволяє визначити строк дії договору), за загальним правилом, є негайне виконання, а як виняток – день спливу семиденного строку від дня пред'явлення вимоги. Необхідно надати сторонам право встановити в договорі інший строк (термін) для виконання зобов'язання та відповідно припинення договору.

Скасувальна умова як підстава припинення строку цивільно-правового договору, як правило, обумовлюється правовою природою договору (наприклад, договору страхування) або бажанням сторін (наприклад, договору оренди).

Одностороння відмова може бути підставою припинення строку дії значної кількості договорів, незалежно від визначеності строку їх дії. Для застосування односторонньої відмови від договору необхідно дотримуватися таких правил: 1) строк для попередження – тридцять днів, якщо інший строк не встановлено договором або законом;

2) відмова від договору вчиняється в письмовій формі для договорів, які було укладено в усній, письмовій формі або шляхом мовчання.

Розірвання договору за ініціативою однієї сторони може відбуватися у випадку порушення договірних обов'язків іншою стороною, а одностороння відмова не повинна пов'язуватися з винною поведінкою контрагента.

УДК 341:[343.346.8:004]

Ткаля О. В.,
канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри
конституційного та адміністративного права і процесу,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

На сучасному етапі суспільні відносини не можуть існувати та нормально функціонувати без інформаційного обміну в інформаційно-телекомунікаційних системах. Процес інформатизації сучасного суспільства привів до того, що інформація перетворилася на своєрідний стратегічний ресурс, який володіє цінністю, тобто має якості товару. Широке впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем (автоматизованих комп'ютерних інформаційних систем) на світовому рівні створює багато нових проблем, які потребують наукового дослідження і практичного вирішення.

Беручи до уваги зростаючу глобалізацію кіберзлочинів, очевидним стає те, що жодна держава не може самостійно протистояти цій небезпеці. Саме тому активізація міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки є невідкладною проблемою сучасності. Вагоме місце в такій співпраці повинно належити міжнародно-правовим механізмам регулювання і взаємодії правоохоронних органів у питаннях протидії комп'ютерним злочинам.

Сучасні виклики і загрози, перш за все гібридні, обумовлені впливом комплексу соціально-демографічних, економічних, політичних, правових, психологічних і технологічних чинників, вимагають системного реагування, адекватної трансформації як усього сектору безпеки, так і системи внутрішніх справ зокрема, а також включення цієї системи у сферу політичних пріоритетів держави.

Протидія кіберзлочинності здійснюється на національному та міжнародному рівні, за допомогою нормативного врегулювання, організаційного та технічного забезпечення.

Гострота проблеми і необхідність координації зусиль міжнародного співтовариства у сфері протидії кіберзлочинності, відображена, зокрема, в «Конвенції про кіберзлочинність», яка підписана членами Ради Європи та іншими державами у 2001 році і ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» від 07.09.2005 р. Конвенція містить 48 статей, згрупованих у чотирьох розділах, які, як передбачено, повинні складати базу національного законодавства у сфері боротьби з кіберзлочинністю для держав, що підписали і ратифікували її. Але, не зважаючи на це, до сьогодення в Україні відсутній повноцінний комплекс законодавчих актів у сфері профілактики і боротьби з кіберзлочинністю.

Проводячи аналіз чинної системи кібербезпеки, яку застосовують провідні країни світу, необхідно зауважити, що на 2020 рік не існує уніфікованої моделі побудови національної системи кібербезпеки. Системи національної безпеки будь-яких держав базуються на концептуальних нормативно-правових документах, у яких викладаються офіційні погляди на роль і місце держави у світі, її національні цінності, інтереси й цілі, способи й засоби запобігання зовнішнім і внутрішнім небезпекам та загрозам.

Так, наприклад, у лютому 2016 р. в США було розроблено План дій з національної безпеки для кібербезпеки («Cybersecurity National Security Action Plan»). При цьому значним прогресом в урегулюванні кіберпростору можуть похвастатися також і окремі штати. Наприклад, у Каліфорнії існує Акт про повідомлення про порушення правил безпеки («Notice of Security Breach Act»), згідно з яким будь-яка компанія, що в процесі ведення особистої інформації громадян Каліфорнії стикається з порушеннями безпеки, має розкривати деталі подібного інциденту. Акт передбачає санкції для компаній за порушення та збої в безпеці даних, надаючи їм свободу вибору способів забезпечення безпеки своїх систем.

ЄС своєю чергою також має позитивний досвід регулювання кіберзлочинності. Основним документом, на який варто звернути увагу й імплементувати його в національне законодавство, є Директива з мережевої та інформаційної безпеки («NIS Directive»).

Крім того у різних регіонах світу було застосовано низку нових підходів і методів протидії піратству, вірусам, порнографії, екстремізму, що поширюються в мережі Інтернет. Європейським Союзом докладено багато сил з узгодження законодавства щодо забезпечення безпеки інформаційного простору, яке діє на території держав-членів ЄС.

У 2002 році Співдружністю націй був розроблений типовий закон про комп'ютерні та пов'язані з комп'ютерами злочинами, метою якого є удосконалення законодавчих норм у інформаційній сфері, поглиблення міжнародної співпраці. Оскільки цей закон має регіональний характер, то його положення стосуються лише держав-членів Співдружності.

В процесі виконання проекту Ради Європи та Європейського Союзу «Кіберзлочинність@Східне партнерство» у грудні 2017 р. було внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України з метою належної імплементації Конвенції про кіберзлочинність. Це дозволило усунути одну з найбільших невідповідностей українського законодавства до європейського у сфері кібербезпеки, а саме – відсутності в українському законодавстві поняття «електронні докази».

Беручи до уваги зростаючу небезпеку комп'ютерних злочинів для міжнародного співтовариства, Європейським поліцейським відомством (Європол) була розроблена стратегія, ключовою метою якої є вирішення проблем протидії кіберзлочинності. За оцінкою Європолу, кіберзлочинність за своєю природою не має меж, що ускладнює кримінальні розслідування в цій сфері, саме тому європейським країнам необхідно тісніше співпрацювати між собою. Крім того, Європол представляє членам ЄС в межах системи ІОСТА (інтернет сприяє оцінці ризику організованої злочинності), яка сприяє розкриттю цілої низки злочинів, опис та аналіз останніх тенденцій та поточного впливу кіберзлочинності в ЄС. На сьогодні Європол надає членам ЄС слідчу і аналітичну підтримку через свою систему онлайн-розслідувань і базу даних злочинів. Системама Internet Crime Reporting Online System (інтернет-система звітування про злочинність) і Internet&Forensic Expert Forum (інтернет-експертний форум) надає можливість централізованої координації і загальних звітів від різних поліцейських національних європейських відомств.

Провідними країнами світу створюються спеціалізовані підрозділи для боротьби з кіберзлочинністю. У США – U.S. Cyber Command (Кібер-Команда), Великобританії – Cyber Security Operations Centre (Оперативний центр кібербезпеки), Німеччині – Internet Crime Unit (Кримінальний відділ), Federal Office for Information Security (Федеральне відомство з питань інформаційної безпеки), Австралії – The Cyber security operations centre (Центр операцій з кібербезпеки). Активною протидією щодо кіберзагроз займається міжнародна організація безпеки – НАТО, в якій діє Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (Кооперативний центр підвищення кваліфікації

кіберзахисту). У 2008 році Спільний Центр передового досвіду з кіберзахисту в Таліні (Естонія), був акредитований як Центр передового досвіду НАТО. Він проводить дослідження та навчання у сфері кіберзахисту. У січні 2013 року в Гаазі, Нідерланди, почав роботу Європейський центр з боротьби з кіберзлочинністю.

Більшість провідних держав світу активно бере участь у проведенні навчання щодо протидії кібератакам. Військовий досвід США [CyberStorm] та ЄС [CyberEurope 2010], а також можливість отримання гранту від компанії NorthropGrumman доводить, що подібні програми навчання мають значний ефект для виявлення проблемних зон захисту інфраструктури, моделювання можливих інцидентів, і вироблення типових схем реагування, поліпшення міжвідомчої взаємодії. Наприклад, уряд Великобританії створив новий Інститут віртуальних досліджень [virtualResearchInstitute], головна мета якого у забезпеченні розуміння науки щодо зростаючої кількості загроз кібербезпеки. Як відомо, в 2011 році між США і Великобританією було укладено угоду про проведення масштабних тренінгів та програм навчання американських і європейських ІТ-експертів, спрямованих на боротьбу з терористичними ІТ-загрозами. У підписаному документі сказано, що протягом майбутніх декількох років навчання повинні пройти не менше п'яти тисяч осіб, які працюють у сфері держбезпеки.

На поточний момент у світі в різних країнах існує весь спектр норм поведінки у кіберпросторі – від практично абсолютної свободи до практично повної заборони. Причому в цій галузі вже задіяні регуляторні механізми практично всіх адміністративних рівнів – від керівництва окремої компанії до організації об'єднаних націй включно. Законодавство у сфері боротьби з кіберзлочинністю в різних країнах також ще недосконале оскільки ще не повністю врегульовані на законодавчому рівні самі віртуальні відносини.

Проблема відсутності дієвого законодавства у сфері регулювання віртуальних відносин ускладнюється ще й темпами зростання кількості кіберзлочинів і матеріальних витрат, які вони спричиняють. І поки законотворчий процес буксує, правоохоронні органи (управління боротьби з кіберзлочинністю) мають серйозні проблеми з розслідуванням кіберзлочинів і доведенням їх до суду, а матеріальні втрати від кіберзлочинів стрімко зростають.

РЕСТИТУЦІЯ ТА БЕЗПІДСТАВНЕ ЗБАГАЧЕННЯ ЯК НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВочИНУ

Робоча група, утворена постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 650, працює над рекодифікацією (оновленням) цивільного законодавства України та одним із питань, що розглядається цією групою, є дилема – реституція чи безпідставне збагачення, що є схожими наслідками недійсності правочину, тому є потреба усунути дублювання. Члени Робочої групи розраховують на конструктивні ініціативи правничої спільноти. Майнові права учасників цивільних відносин можуть бути ефективно здійснені лише в разі ефективного механізму їх захисту, тому дослідження цього питання є актуальним.

Реституція застосовується судом як наслідок нікчемного або оспорюваного правочину та, на думку В. М. Коссака, покликана відновити майновий стан сторін недійсного правочину, оскільки контрагенти повертають усе одержане за правочином відповідно до ч. 5 ст. 216 ЦК України. Тобто, реституційна вимога – це вимога сторін договору про відновлення попереднього становища, яке було у сторін до укладення договору, повернення майна у натурі, яке вони втратили внаслідок визнання договору недійсним (нікчемним чи оспорюваним). Кондикційна вимога – це вимога потерпілого повернути майно, звернена до особи, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок потерпілого без достатньої правової підстави (ч.1 ст. 1212 ЦК). Спільне у цих двох вимог те, що повернення є правовим наслідком недійсності правочину. В. Р. Солом'яний навіть ввів поняття кондикційно-орієнтованої реституції.

Усталеною є позиція цивілістів, що об'єктом реституційної вимоги є як родова річ, так і індивідуально визначена річ, а об'єктом кондикційної вимоги лише родова річ. Дійсно, норма ч. 1 ст. 1213 ЦК вимагає набувача повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. Але ч. 2 цієї самої статті допускає у разі неможливості повернення майна в натурі відшкодування його вартості так само, як і п. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК, а це означає, що об'єкт реституційної вимоги та кондикційної вимоги збігається.

Скловський К. І. вважає, що сутність реституції полягає не лише в захисті права, а й у захисті цивільного обороту. Убачається, саме потребою захисту публічних інтересів пояснюється те, що суд може застосовувати реституцію з власної ініціативи (п. 2 ч. 5 ст. 216 ЦК). Щодо кондикції таке право суду відсутнє.

Романська І. В. наводить ще таку додаткову відмінність, що при кондикційному позові потерпілий повинен довести своє право на майно, що вимагає повернення. Убачається, це є загальною вимогою до всіх випадків безпідставного збагачення, а при застосуванні судом наслідків недійсності правочину факт недійсності правочину та передавання майна має бути вже доведений.

Не коректно вважаємо думку І. В. Романської, що кондикційна вимога можлива лише за відсутності договірних відносин між сторонами судового спору. Дійсно, глава 83 ЦК «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» знаходиться у підрозділі «Недоговірні зобов'язання» та покликана захистити інтереси лише потерпілого, але у ч. 3 ст. 1212 ЦК зазначено, що положення цієї глави застосовуються також до вимог про повернення виконаного за недійсним правочиним. Оскільки договір є різновидом правочину, то положення цієї глави розповсюджуються також на договірні відносини, та потерпілими у договірних відносинах, визнаних недійсними, можуть бути обидві сторони. Таким чином, правові наслідки недійсності правочину встановлені Цивільним кодексом двічі, ст. 216 та п. 1 ч. 3 ст. 1212, що потребує аналізу та подальшого наукового обґрунтування. Під час порівняння змісту цих норм виявляємо, що дія глави 83 є ширшою, положення цієї глави застосовуються не тільки до вимог про повернення виконаного за недійсним правочиним, а також до інших випадків набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Бек Ю. Б. вважає норми глави 83 про кондикцію загальними, а норми ст. 216 про реституцію спеціальними щодо відносин, пов'язаних з наслідками недійсного правочину, а це означає, що норми глави 83 застосовуються для регулювання відносин, не врегульованих спеціальною нормою. І. В. Романська вважає, що кондикційне зобов'язання як загальний захисний захід може застосовуватися не тільки самостійно, а й субсидіарно в силу прямої вказівки ч. 3 ст. 1212 ЦК, норми цього інституту додатково застосовуються, зокрема, до вимог про повернення виконаного за недійсним правочиним, тобто до реституційних правовідносин, оскільки законодавець застосовує сполучник «також». У розбіжностях позицій авторів є сенс, якщо їх узагальнити, то стверджуємо, що вимога про повернення

виконаного за недійсним правочином є різновидом кондикційних вимог як загальних захисних заходів, одночасно норми інституту безпідставного збагачення можуть субсидіарно застосовуватися до реституційних правовідносин. Зокрема, за реституційною вимогою повертається все отримане за недійсним правочином, відшкодовуються збитки та моральна шкода (ст. 216 ЦК), а за кондикційною вимогою повертається не тільки все отримане, але і відшкодовуються доходи від безпідставно отриманого майна та витрати на його утримання (ст. 1214 ЦК).

Висновок. Не можна протиставити: або реституція, або безпідставне збагачення, тут немає дублювання, а є взаємодоповнення правового регулювання. Навпаки, така правова конструкція усуває дублювання правових норм при регулюванні однорідних відносин.

**Підсекція: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство**

УДК 340+342.413

Єнур М. В.,

канд. юрид. наук, доцент,

Одеський національний морський університет, м. Одеса

**ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ:
ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ДЕФІНІЦІЇ**

Сучасна юридична наука визначає політичний режим одним із трьох елементів форми держави. Іншими двома елементами є форма правління і форма державного устрою.

Хоча політичний режим визнається переважною більшістю сучасних науковців невід'ємним складником форми держави, аналіз навчальної та наукової літератури свідчить, що серед теоретиків держави і права існують розбіжності у термінології, що застосовується для позначення цієї категорії. Наприклад, П. Рабінович, М. Кельман та О. Мурашин користуються терміном «державний режим», О. Петришин та М. Цвік застосовують термін «державно-правовий режим»; М. Матузов і О. Малько вживають термін «політичний режим» і зауважують, що тотожним терміном є «державний режим».

Тож сучасні науковці для позначення елементу форми держави вживають терміни «політичний режим», «державний режим», «державно-правовий режим». Для того, щоб визначитись із тим, який із термінів найбільш точно відображає сутність досліджуваної категорії, варто звернутися до дефініції самого терміну «режим», котрий має більш широке значення. Це слово походить від французького «régime», яке, у свою чергу, походить від латинського «regimen», що означає «правління». У тлумачному словнику надано такі значення цього слова: 1) державний лад, сукупність засобів, методів та прийомів здійснення влади; 2) чітко й точно встановлений розпорядок життя (праці, відпочинку тощо); 3) певний стан, статус суб'єкта або об'єкта; 4) система обов'язкових норм, правил, вимог, принципів, встановлених для певного виду діяльності. Тож досліджуване поняття є багатозначним, а отже, і вся досліджувана категорія має складний у змістовному відношенні характер.

На нашу думку, всі терміни відображають сутність і зміст елемента форми держави, однак найбільш точним є термін «політичний режим», оскільки він охоплює не лише політичні інститути, а і методи здійснення державної влади, а також обсяг прав і свобод людини, методи вироблення політичних рішень, характер взаємних відносин між державою та громадянським суспільством. Крім того, термін «політичний режим» указує на соціальну природу влади і на становище особи в суспільстві.

Щодо дефініції досліджуваного поняття, то слід вказати, що істотних розбіжностей у вчених не виникає; однак у навчальній і науковій літературі виявляються різні підходи до визначення сутності політичного (державного, державно-правового, політико-правового) режиму. Наприклад, М. Кельман та О. Мурашин вказують, що державний режим – це сукупність способів, прийомів реалізації державної влади, яка відображає її характер і зміст з точки зору співвідношення демократичних та авторитарних основ. Вчені додають, що державна влада за своєю природою є найвищою у суспільстві, універсальною, поширюється на всю територію країни, для чого використовує різні засоби впливу. О. Петришин та М. Цвік визначають державно-правовий режим як систему прийомів, методів і способів здійснення державної влади. Дослідники підкреслюють, що вказана категорія є визначальною для соціальної сутності держави, її призначення, спрямованості розвитку до соціальної та правової чи, навпаки, до кланової, антисоціальної. Вітчизняні вчені також стверджують, що політичний режим пов'язаний не тільки з формою організації влади, а й з її змістом, спрямованістю і діяльністю. Саме державно-правовий режим визначає характер функціонування механізму державної влади. Державно-правовий режим характеризується мірою участі населення в механізмах формування державної влади і способах такого формування, ступенем захисту і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, врахуванням інтересів окремих соціальних груп, місцем і роллю окремих недержавних структур у політичному житті суспільства, методами, інтенсивністю використання ресурсів влади, ідеологічного тиску і силових структур.

Відтак серед дослідників склалося вузьке та широке розуміння поняття політичного (державного, державно-правового, політико-правового) режиму. Вузьке розуміння розглядає політичний режим як сукупність методів, способів і прийомів, які застосовує держава в управлінні суспільством. Політичний режим у широкому розумінні – це рівень гарантованості демократичних прав і політичних свобод особи, ступінь відповідності офіційних конституційних і правових форм політичним реаліям, характер ставлення владних структур до правових основ життя держави і суспільства.

Цікаво порівняти дефініції та концепції політичного режиму, сформульовані вченими-юристами, від таких, що надаються представниками інших суспільствознавчих наук. Наприклад, вчений-політолог і соціолог М. Дюверже, чії праці стали класикою суспільних наук, вважав, що політичний режим представляє собою сукупність політичних інститутів, що діють у державі в конкретний період її розвитку. «Якоюсь мірою, – писав М. Дюверже, – політичні режими є сузір'ями, зірками яких є політичні інститути». Отже, доцільно враховувати і політичний аспект розуміння поняття політичного режиму. Тож можна додати до визначення політичного режиму наступне: широке розуміння поняття політичного режиму включає і політичний стан суспільства, який складається і характеризується якісними та кількісними показниками участі народу, націй, соціальних груп, окремих громадян у реалізації політичної влади.

Зміст поняття «політичний режим» буде уточнено, якщо спробувати виділити складові елементи політичного режиму. Серед них зарубіжні вчені виділяють наступні: 1) партійну систему, яка визначає сутність режиму; 2) виборчу систему; 3) структуру інститутів верховної влади; 4) принцип легітимності органів державної влади; 5) способи прийняття політичних рішень; 6) заінтересовані групи (профспілки та інші організації, створені відповідно до професійних, етнічних, релігійних інтересів). Виділення таких структурних елементів політичного режиму підкреслює його зв'язок із політичною системою суспільства.

Враховуючи близькість поняття «політичний режим» до поняття «політична система» та «державний режим», а також зв'язок цих трьох понять, доцільно виділити якісні ознаки, що характеризують політичний режим. Такими є: 1) рівень участі народу в створенні та розвиткові інститутів політичної влади; 2) гарантованість прав і свобод людини з правами держави; 3) гарантованість прав і свобод особи; 4) характеристика реалізації окремих механізмів здійснення влади у суспільстві; 5) ступінь реалізації політичної влади безпосередньо народом; 6) становище засобів масової інформації, ступінь гласності у суспільстві та прозорість державного апарату; 7) місце і роль недержавних структур у політичній системі суспільства; 8) врахування інтересів меншості при прийнятті політичних рішень; 9) принципи взаємовідносин суспільства і влади; 10) міра політичного плюралізму, у тому числі багатопартійності; 11) існування реальних механізмів притягнення до політичної та юридичної відповідальності посадових осіб, до вищих включно.

Для характеристики сутності та обсягу поняття «політичний режим» варто виділити певні критерії, які відображають методи і

способи здійснення влади у конкретній державі. Насамперед слід взяти до уваги роль, політичні функції та місце глави держави у системі політичного керівництва. Вартий уваги такий критерій, як спосіб і порядок формування представницьких органів (виборча система). Крім того, важлива роль у визначенні сутності політичного режиму відводиться взаємодії між законодавчою та виконавчою владою, а також між центральними і місцевими органами виконавчої влади. Якщо в державі наявний двопалатний парламент, то слід взяти до уваги взаємодію та взаємовідносини між палатами. Характеризують сутність політичного режиму правовий статус та фактичні повноваження і діяльність органів державного примусу та організованого насильства. Слід також враховувати наявність чи відсутність недержавних органів пануючого класу та їхню роль. Велике значення для оцінки сутності політичного режиму має такий критерій, як становище, політична впливовість та умови діяльності політичних партій, масових громадських організацій та народних рухів. Важливим критерієм є також юридичне закріплення та можливості реалізації прав і свобод громадян.

Таким чином, політичний режим відображає сукупність методів, способів і прийомів, що застосовуються державою при здійсненні своїх владних повноважень. Важливим аспектом політичного режиму є характер взаємодії всіх елементів політичної системи суспільства.

УДК 340.153«12/13»

Ковальова С. Г.,

канд. юрид. наук, доцентка,
доцентка кафедри історії та теорії держави і права,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ЛИТОВСЬКОЇ ДРУЖИННОЇ МОНАРХІЇ XIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст.

Дослідження державності на українських землях у різні історичні періоди є важливим та актуальним завданням сучасної історико-правової науки. Особливий інтерес для дослідження представляють ті етапи розвитку державності, коли українські землі перебували у складі інших держав. Одним з таких періодів є XIV–XVI ст., коли більшість українських земель була включена до складу Великої князівства Литовського. Традиційні, відверто ідеологічно забарвлені погляди на

цей період, що склалися в російській імперській науці та були успадковані радянською наукою, в наш час потребують якщо не повного перегляду, то принаймні істотного коригування. Насамперед це стосується питання про державність / відсутність державності українців і білорусів у складі Великого князівства Литовського. Декларуючи «бездержавність» руських (сучасних білоруських та українських) земель у вказаних політичних умовах, адепти імперсько-радянських теорій допускають змішання понять «держава» і «державність». Відсутність національної держави (автор цілком усвідомлює умовність цього терміну стосовно середньовічних політичних утворень) зовсім не означає відсутність державності: буття українського, як і білоруського суспільства Великого князівства Литовського розгорталося в умовах державності, успадкованої від Києворуського періоду, нехай і під проводом не Рюриковичів, а Гедиміновичів. Невипадково білоруська історико-правова наука 90-х рр. XX ст. – 10-х рр. XXI ст. для позначення князівства оперувала терміном «Білорусько-Литовська держава». Показовим є те, що з ескалацією асиміляційної політики Росії щодо Білорусі, утвердженням тоталітаризму та відповідною ідеологізацією білоруської науки вживання цього терміну набуває фрондерського забарвлення і стає свідченням опозиційної налаштованості по відношенню до офіційного режиму Лукашенка.

І навпаки, сучасний етап розвитку української науки позначився пошуками оновлених концептів вітчизняної державності. Тож досвід державотворення, отриманий українським суспільством у складі Великого князівства Литовського, розцінюється як онтологічно важлива частина українського політичного життя XIV–XVI ст.

Тож певний науковий інтерес становить питання руського / українського внеску у формування та розвиток державності Великого князівства Литовського. У цьому контексті доцільно звернутися до характеристики дружинної монархії, яка була формою правління Литовської середньовічної держави у XIII – першій половині XIV ст. Порівняльний аналіз дружинної монархії, яка складалася на литовських землях, з ранньофеодальною монархією, що затвердилася після включення до складу князівства руських (білоруських, а згодом – українських) земель, є продуктивним з точки зору оцінки руського внеску у розвиток державності Великого князівства Литовського. Дана розвідка має на меті встановити особливості одної з найважливіших ознак держави – її території – у дружинній монархії в XIII – першій половині XIV ст.

У джерелах, що стосуються історії Литви XIII ст., йдеться про племінних вождів давніх прибалтів. Тож ще на початку XIII ст. політична організація литовських племен являла собою чіфдом. Утворення Литовської держави пов'язують з іменем Міндовга, який у 1246 р. охрестився за православним обрядом, а у 1252 р. з політичних міркувань змінив віру на католицьку, за що і отримав від Папи Римського статус короля. У руських літописах Міндовг уперше згадувався під 1215 р. як один з «князів литовських».

Формування території литовської дружинної монархії, яка ще мала рудименти чіфдому, відбувалося, з одного боку, шляхом об'єднання племен у союзи з подальшою стабілізацією цих союзів, з іншого боку, – через нарощування територій внаслідок завоювань.

Особливістю становлення дружинної монархії на литовських теренах було те, що у XIII ст. вона перебувала в оточенні держав, які значно випереджали її за рівнем політичного розвитку: сусідами Литви були Русь, Польща, німецький Орден, Золота Орда. Оскільки зовнішня політика тогочасних ранньофеодальних монархій була спрямована переважно на завоювання територій інших народів, то для литовців була реальною загроза або фізичного зникнення (як це сталося із прусами), або втрати політичної незалежності (як сталося з латишами та естонцями). Тож об'єднання литовських племен в єдине політичне тіло було для них життєво необхідним. Об'єднання Аукштайтії з Жемайтією та іншими племінними територіями, що потерпали від постійних нападів Ордену, ймовірно, відбулося на підставі «ряду» (договору).

Експансіоністська політика литовських князів щодо руських земель проявилася у XIII ст., коли до складу держави були включені північно-західні землі Русі (білоруські). Феодальна верхівка білоруських князівств, що опинилися в лещатах між Ордою та Орденом, була змушена увійти у союз з Литвою і визнати її верховенство. В основу такого союзу було покладено принципи «ряду» і династичних шлюбів. Важливим наслідком приєднання північно-західних руських (білоруських) земель до Литви стало перетворення останньої на Велике князівство Литовське, в якому руські землі (а відтак і населення) істотно переважали власне литовські. Як значно більш розвинені політично і культурно, руські землі протягом наступного століття здійснювали вирішальний вплив на державотворчі процеси у Великому князівстві Литовському.

Характер формування території держави зумовив неоднорідність її територіального устрою. До складу держави входили:

1) власне литовські землі з приєднаними до них частинами колишніх руських / білоруських областей;

2) землі-анекси (Вітебська, Полоцька, Смоленська, Жмудська, Підляшська), що перебували у відносинах унії або федерації з центральним князівством;

3) удільні князівства, що зберігалися на приєднаних до Великого князівства Литовського колишніх землях Русі.

Отже, територіальний устрій держави протягом XIII – першої половини XIV ст. був складним та нетиповим не лише з точки зору сучасних юридичних уявлень, а і для тогочасної середньовічної практики. Це дало підстави М. Любавському називати Велике князівство Литовське «скоростиглим об'єднанням», «конгломератом земель і володінь, об'єднаних лише підпорядкуванням верховній владі великого князя».

Територіальними одиницями, що зберігалися ще з часів чіфдому, були волості, якими управляли представники місцевої військової знаті – нобілі. Волость включала села, орні землі, ліси, луки тощо. Деякі волості мали укріплені замки-фортеці, в яких місцеве населення переховувалося від нападів ворога. Так, у розташованому в Жемайтії замку Піллене у 1336 р. від нападу тевтонців намагалися врятуватися 4000 литовців з чотирьох волостей.

Постійна військова загроза зумовила існування у Литві XIII – початку XIV ст. низки укріплених населених пунктів з більш або менш чисельними загонами для оборони навколишньої підпорядкованої їм території. Такі поселення-фортеці (Галицько-Волинський літопис називає їх *городами*, *градами*) створювалися місцевими вождями (*рікасами* або *кунінгасами*; руські літописи називають їх *князями*) ще з додержавних часів, у добу чіфдому; в них концентрувалася місцева землевласницька та військова знать, яка могла істотно вплинути на перебіг змагань за політичну владу. Наприклад, у 1251 р. Міндовг взяв у облогу «город Вікінтов» (тобто такий, що належав жмудському князю Вікінту, опозиційно налаштованому проти Міндовга) Твиреметь (нинішнє місто Тверай). Гарнізон фортеці на той час складався з жемайтійської «раті», руського та половецького загонів князя Данила Галицького, тобто налічував декілька тисяч осіб.

Володіння *градами* забезпечувало солідну військову підтримку розташованих там дружин, тож значно підвищувало шанси володільця на здобуття політичної влади. І навпаки, залишати *град* у руках конкурентів, навіть потенційних, було вкрай ризиковано. Відтак претенденти на престол намагалися затвердити свою владу у *градах*, здебільшого через так зване право меча, тобто завоювання. Літописи

свідчать, що після смерті Міндовга його наступник Войшелк у боротьбі за владу «нача городаы имати», «городаы же поймав, а ворогы свои избив».

У XII–XIII ст. *гради* були протомістами, з яких протягом XIV ст. виростили найважливіші литовські міста – Троки, Кернов, Ковно, Юнігеда тощо. Однак міста у Литві, як і в інших дружинних монархіях, не відігравали помітної політичної та економічної ролі. Статус столиці часто переходив від одного міста до іншого, оскільки місце розташування резиденції монарха не було постійним. Так, протягом XIII–XIV ст. резиденціями великих князів литовських, а відтак столицями, були Воруа, Кернов, Новогрудок, Троки, Городен (Гродно), Вільно (Вільнюс).

Натомість руські міста (Полоцьк, Вітебськ, Смоленськ та ін.) були порівняно розвиненими центрами ремесла і торгівлі.

Тож навіть побіжний аналіз особливостей територіального устрою Великого князівства Литовського XIII–XIV ст. доводить, що він складався під домінуючим руським впливом.

УДК 340.15:323.1]«19/...»(043.2)

Лісна І. С.,

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У РІЗНІ ПЕРІОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Подія початку XX століття, Перша світова війна та перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року активізували та посилили політичні, національно-демократичні процеси в Україні. Завдяки чому у березні 1917 року в Києві було створено Центральну Раду. Спочатку Українська Центральна Рада була лише громадсько-політичним центром, але поступово перетворювалась на представницький територіальний орган. Вона проголосила широкі національно-персональні права не тільки українців, а й інших народів, що проживали на території України, а також створила такий механізм, який би забезпечував національне представництво в органах української влади.

Як зазначає у своїй праці «Представництво національних меншин в органах державної влади: історичний аспект» Т. П. Макаренко:

«Представники національних меншин увійшли до складу Комісії з розробки проекту Статуту автономії України: 100 членів, обраних за принципом національно-територіального представництва (71 українець, 11 росіян, 8 євреїв, 2 німці, 2 поляки, по одному з числа білорусів, татар, молдаван, чехів, болгар, греків). Місця були поділені за принципом пропорційності цих меншин до загального складу населення України. Нації, які складали в Україні не менше 1 % населення, делегували до Комісії одного представника на кожний такий відсоток. Якщо відсоток був менший, то такій національній групі надавалося право надіслати свого представника лише за згодою».

Представники національних меншин, такі як росіяни, поляки, євреї, увійшли також до складу самої Центральної Ради. Вони становили майже 30 % всього депутатського корпусу. А весь депутатський корпус налічував понад 800 делегатів.

Таким чином, Центральна Рада стала широким представницьким органом, яка на відміну від окремих політичних партій, не захищала інтереси якоїсь одної нації, а представляла інтереси всіх націй України.

Голова УЦР, Михайло Грушевський, у своїй статті «Народностям України» зі збірника «Вільна Україна» зазначає: «Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України... Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свобідного розвитку своєї культурної і національної стихії... Ми хочемо, розуміється, вірити, що й представники національних меншостей України відповідно зрозуміють своє становище: підуть з свого боку назустріч українським політичним домаганням і тим скріплять позицію оборонців прав національних меншостей. Право національних меншостей буде забезпечене!».

На додачу він наголосив, що білоруси, росіяни, поляки, жиди, чехи, молдовани, мусульмани й інші національні меншини отримують представництво в державних органах, матимуть право створювати свої культурні та релігійні товариства і установи, використовувати свою рідну мову.

Окрім цього, головні підходи щодо забезпечення прав національних меншин були проголошені в рефераті Ф. Матушевського «Права національних меншостей».

Тож Українська Центральна Рада утворила російське, єврейське і польське міністерства у Генеральному Секретаріаті, унормувала мовні права національних меншин, виділяла кошти на їхні освітньо-

культурні потреби. Кожен з чотирьох Універсалів, ухвалених УЦР, містив норми про дотримання прав національних меншин.

Першим Універсалом Українська Центральна Рада проголосила запросити до спільної праці національні меншини. Визначивши їхні права, визнавати їх вільний розвиток на території України.

У другому Універсалі зазначалось, що Центральна рада невдовзі має поповнитися представниками інших національностей, що живуть в Україні.

Третій Універсал УЦР містив положення про забезпечення прав національних меншин. Надавалася національно-персональна автономія росіянам, євреям, полякам та ін.

У четвертому Універсалі підтверджувались усі проголошені права та свободи національних меншин.

Разом з тим, особливу увагу слід звернути на Закон Української Центральної Ради «Про національно-персональну автономію» від 9 січня 1918 року. Цей документ надавав кожній з націй, які населяли Україну, право на національно-персональну автономію. Варто зазначити, що на той час жодна європейська держава не мала такого розвиненого закону.

Це дозволяє дійти висновку, що Українська Центральна Рада започаткувала шлях до запровадження національно-персональної автономії національним меншинам.

Правове становище національних меншин в період гетьманату Павла Скоропадського зазнало значних змін: було скасовано національно-персональну автономію. У липні 1918 року голова гетьманського уряду, Ф. Лизогуб, заявив про припинення дії закону УЦР «Про національно-персональну автономію» та скасування національних міністерств. Але незважаючи на це, гетьманська держава П. Скоропадського досить лояльно ставилася до національних меншин. Було створено єврейську партію, російський національний центр, поновлював свою роботу чехословацький комітет.

Коли до влади в Україні прийшла Директорія, правове становище національних меншин покращилося. У «Зверненні до російської, єврейської і польської демократії на Україні» в листопаді 1918 р. Директорія підтверджувала відновлення дії національно-персональної автономії. Був відновлений закон УЦР «Про національно-персональну автономію», також у Києві було створено Відділ у справах національних меншин, його очолив С. Гольдельман.

Хоча права та свободи національних меншин були задекларовані, в реальному житті вони часто ігнорувалися та порушувалися органами влади.

Єдиними, хто були задоволені такою політикою влади були євреї. Було прийнято закон «Про єврейське громадське самоуправління», в якому йшлося про створення місцевих органів влади для того, щоб розвивалася єврейська громада в Україні. Варто додати, що Директорія УНР надавала допомогу єврейських навчальним та культурним закладам, виділялися кошти на видання підручників єврейською мовою.

До того ж, влада Директорії проводила помірковану мовну політику. 1 січня 1919 року був виданий закон «Про державну мову в УНР». Згідно з цим законом, державною мовою було визначено українську, а представникам різних національностей було дозволено використовувати мову своєї меншини.

Таким чином, Директорія продовжила політику щодо національних меншин, яка була започаткована ще Центральною Радою. У цей період було відновлено національно-персональну автономію.

ЗМІСТ

Секція: ПРАВО

Підсекція: ГАЛУЗЕВІ ЮРИДИЧНІ НАУКИ

<i>Валецька О. В.</i> Надомна робота: сучасний стан правового регулювання	1
<i>Каплій О. В.</i> Стан медійного законодавства щодо онлайн-медіа в Україні.....	4
<i>Кобак М. В.</i> Досвід киргизької республіки щодо реалізації повноважень слідчим суддею	7
<i>Кириченко О. А., Ткач Ю. Д.</i> Необхідність докорінного реформування інституту президента країни, органів прокуратури та системи інших антиделіктних органів	9
<i>Коваль А. А.</i> Забезпечення гендерної рівності: постановка проблеми.....	13
<i>Лагода К. О., Тунтула О. С.</i> Новели загальної частини Кримінального кодексу України (проекту)	16
<i>Озерський І. В.</i> Алгоритм дій водія транспортного засобу під час його зупинки на вимогу поліцейського	19
<i>Панченко С. В.</i> Право Європейського Союзу як джерело цивільного договірної права.....	24
<i>Панченко С. С.</i> Строк цивільно-правового договору: визначення, зміна та припинення.....	29
<i>Ткаля О. В.</i> Міжнародно-правовий досвід протидії кіберзлочинності.....	33
<i>Шановалова О. І.</i> Реституція та безпідставне збагачення як наслідки недійсності правочину	37

**Підсекція: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО**

<i>Єнур М. В.</i> Політичний режим: проблеми термінології та дефініції.....	40
<i>Ковальова С. Г.</i> Територіальний устрій Литовської дружинної монархії XIII – першої половини XIV ст.	43
<i>Лісна І. С.</i> Правове становище національних меншин у різні періоди української державності.....	47

Редактор *А. Бурмус*. Комп'ютерна верстка *Н. Кардаш*.
Друк *С. Волинець*. Фальцовально-палітурні роботи *О. Мішалкіна*.

Підп. до друку 27.10.21
Формат $60 \times 84^{1/16}$. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 3,02. Обл.-вид. арк. 2,88.
Тираж 15 пр. Зам. № 6452.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.

